

პერი

შინაარსი: მეოთხედი. — ლერწამი, ლექსი ა. შანშიაშვილისა. — ნ. ხიზანაშვილი, გ. ყიფშიძისა. — ხმა, ლექსი ი. გრიშაშვილისა. — დავითი, ზღაპარი ვაჟა-ფშაველასი. — * * * ლექსი, შ. ამირჯიბისა. — ქართული თეატრი, — ბი. — ერის უფლება, Bâton-ისა. — ქართულ სამართლის ისტორია, ი. ჯავახიშვილისა.

4 ოქტომბერი 1909 წ.

საგულისხმიერო იუბილე.

ჩვენ ბევრი ქართველი ფინანსავს ახალგაზდობაში გატაცებული რაიმე საზოგადოებრივი აზრით; გვინახავს, რომ ასეთი ადამიანები აღვრთოვანებით შესდგომა რაიმე საზოგადო საქმეს, მაგრამ ვერ უძლევიათ გამეფებული გულგრილობა, თანდათან მათ ოცნებას ფრთა შეკვეცია და ბოლოს სრულიადაც თავი დაუნებებიათ საზოგადოებრივ ასპარეზზე მუშაობისათვის. ვინ არ იცის, თუ რა ძნელია, როცა ადამიანი აწმყოში შევიწროებული, შეხუთული, მომავლის მოლოდინში ნელ-ნელა, შეუჩერებლივ ეწევა მძიმე უღელს საზოგადოებრივ სამსახურისას. საზოგადოებრივი გულგრილობა, ხშირად დაცინვა, აურაცხელი დაბრკოლება ჩვეულებრივი თანამგზავრია ამ ეკლიან გზაზე, რომელიც მეტად ბრუნდვ და დაუნდობელია და რომელსაც ასე გაურბიან დღეს ჩვენში. ჩვენს საზოგადოებაში თითოთ ჩამოსათვლელია ის ადამიანები, რომელთაც ამ უნუგემო დროს თავისი ძალ-ღონე, თავისი ნიჭი და გონება საზოგადო საქმისთვის შეუწირავთ. და თუ ასეთ ადამიანთანა არცხვი მეტად მცირება, ქართველ ქალთაგანსულ ორიოდ თუ მოიპოვება, რომელთაც საზოგადოებრივი უნარი გამოუჩენიათ. კაცობრიობის ცხოვრებაში არ შეიძლება რომელიმე ძლიერი მოძრაობა ვიპოვოთ, არ შეიძლება ისეთი საზოგადოებრივი მიმდინარეობა აღმოვაჩინოთ, სადაც ქალსაც თავისი წილი არ ედოს. პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრება ქალთა მოქმედების გარეშე არ დაჩენილა. ძალიან ხშირად ქალი ცენტრია, რომლის გარშემო თავს იყრის რომელიმე საზოგადოებრივი ჯგუფი, აქ თვითული პოეტი გამხვევების, წაქეზების, თავის ძალის გამღვიძებელ ატმოსფერას პოულობს, ჩვენში კი ამ უკანასკნელ დროს ქალის როლი საზოგადოებრივ საქმეებში მეტად სუსტი და უჩინარია. ფრიად სამწუხარო და საყალალოა ესეთი მოვლენა და იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ახლო მომავალში ქართველი ქალი ხელახლა

ამაღლდება და ისეთ ადგილს დაიჭერს ჩვენ საზოგადოებაში, როგორც მის ისტორიულ წარსულს შეფერის. ხოლო სანამ ასეთ გამოღვიძებას ველირსებთ, არ შეგვიძლია განსაკუთრებული პატივისცემით და მოწიწებით არ მოვიხსენიოთ ორიოდ ქალი, რომელნიც გამონაკლისს შეადგენენ და საზოგადოებრივ საქმეში თავისი წვლილი შეუტანიათ. და თუ ჩვენში მოიპოვება საზოგადო მოღვაწე ქალი პირველი მათგანი არის აუცილებლივ ანასტასია წერეთლისა.

ვინც ჩვენ მწერლობასთან ცოტაოდენ ახლო სდგას, იმან კარგად იცის, თუ რა ძნელია ჩვენში არაქ თუ პერიოდულ გამოცემის ხელმძღვანელობა, არამედ უბრალო წიგნაკის გამოცემაც. და აი ასეთ პირობებში ოცა წლის განმავლობაში შეუწყვეტილვ ხელმძღვანელობს საყმაწვილო ჟურნალს „ჯეჯილს“ ანასტასია წერეთლისა. როგორც გავიგეთ, ახლა პატივცემული მოღვაწე აპირებს ხელმძღვანელობას თავი დაანებოს და ჟურნალი სხვას გადასცეს. ამ ოცა წლის განმავლობაში არა ერთი ქართველი გაიზარდა ჩვენს „ჯეჯილ“-ზე, არა ერთს ქართველს ბავშვს შეყვარებია ქართული მწიგნობრობა „ჯეჯილის“ შემწეობით. არა ერთი ბავშვი გულის ფანცქალით მოელოდა „ჯეჯილის“ მიღებას. დღეს ძნელია იმას დაფასება, თუ რა დიადი სამსახური მიუძღვის ამ ჟურნალს ჩვენს მეტად ღარიბსაყმაწვილო ლიტერატურაში. მისი არსებობა სანატრელი იყო ახალთაობისათვის, მისი სიმპატიური რედაქცია, სინათლის წყარო, მიმზიდველი და გამამხვევებელი იყო ჩვენი მწერლობისათვის. მისი რედაქტორი თვისი მხნეობით და დაუღალავი შრომით სამაგალითო იყო ჩვენთვის. ჩვენც ვალდებული ვართ ამ იშვიათ დღეს, იმ დღეს, როცა ადამიანი დღესასწაულობს თავის ოცა წლის კულტურულ მოღვაწეობას, მივიდეთ და პატივი ვსცეთ მას. ხოლო მის მიერ შექმნილ „ჯეჯილს“ კვლავ ვუსურვოთ: „იზარდვ, მწვანე ჯეჯილა, დაპურდი, გახდი ყანა“.

ლერწამი.

მშვენიერ წაღვარს იზრდებობა ნორჩი ლერწამი,
 განთიადისს ეფერქვედა კამკაზა ნამი.
 შველნი, ქურციკნი ჩრდილოს ქვეშე განისვენებდნენ,
 შაშვნი, კაკაბნი მკვადრსა ბუდეს მუნ იშენებდნენ.
 ხან მთის ნიაფი დაჭებრავდა, უმღერდა ნანას,
 ხან, ვით ვნებულა, შეეტრთოდა მსქევერე ტალღას
 მაგრამ მოსტყეს ქარიშხალმა, თავს დასცა ზარი,
 უღვთით გათედილს დასტარდა ტყე, მთა და ბარი.
 ჟამი მიქტრდა და ლერწამი იფერფლებოდა,
 უმწყოდ ქმნილას მატლა ჭდრდნიდა, ნელა ქქრებოდა.

დღეს ჩემს მამულს ისრით მკვეთრით დაჭრალს, დაკოდილს,
 მახინჯე შვილთაგან უარყოფილს, ადრე დაგომბილს,—
 მტერი დასცინის, თუხით სთელავს, ცუცხლში იჭვება.
 მთა წმინდა ჭკადებს... მწუხარების ცრემლი იღვრება.
 ჭიო აჩრდილნო, რომელთ ერთ ღრს სისხლი დაჭდვარეთ
 და ივერიას ხანგრძობზე ღრმში აღმართეთ,
 ნუთუ დაიდა თქვენი ღვაწლი უკვალად ტაქტის?
 ნუ თუ მამულა დაცემულა კვლავ ვეღარ აღდგეს?

ა. შანშიაშვილი.

ნ. ხიზანაშვილი

და

მისი სალიტერატურო მოღვაწეობა.

ორ წელიწადზედ მეტია მას უკან, რაც ძალ-მომრეობით
 შესწყვიტეს სიცოცხლე ისეთის ნიჭიერის, სიმპატიურის მწერ-
 ლისა და წარსულის მეცნიერულად მკვლევარისა, როგორც
 იყო ნ. ხიზანაშვილი.

ისეთი შავ-ბნელი დღე იყო მაშინ, ანუ უფრო სწორედ
 რომ ესთქვათ, ისეთი ნათელ-ბნელი, მზიან-ჩრდილიანი დრო
 იყო, რომ ავი და კარგი, დიდებული და მცირე, სასიკადულო
 და საქვენაო, ერთმანეთში აირია, საგმირო საქმეს ავიც თან
 სდევდა, კარგ კაცობას ავკაცობაჲ უდ მუჰკეჲ. დამიან ს სი-
 ცოცხლემ თითქო თასი დაჰკარგა. კაცის კვლა, განუკითხვე-
 ლი, განუხჯელი კაცის კვლა დიდ ცოდება და მძიმე დანა-
 შაულად აღარ იყო თითქო მიჩნეული. უდიდესი და უზენაე-
 სი ნიჭი—სიცოცხლე, ადამიანისადმი ზე-მოადღებელი, აბუ-
 ჩად აივდეს ზემოდაც და ქვემოდაც და დიდის სიადგილით,
 საარაკო გულ-ხალვათობით იწირებოდა მსხვერპლი მსხვერპლ-
 ზედ, იღვროდა სისხლი, წმინდა სისხლი ადამიანისა!...

ყოველ-მხრივ ზედ-მოსუქულმა ძალადობამ თავ ხარი დას-
 ცა საზოგადოებას, შეარყია მყუდრო ცხოვრება, მოსპო მშვი-
 დობანი გამრჯელობა, კულტურული მუშაობა. კალმის ად-
 გილი მახვილმა დაიბრა, მწერლების ქუთხილი ყუმბარების
 გრილობა შესცვალა. ერთად-ერთი ზრუნვა-და იყო გარშემო
 გამეფებული—ცოცხალი გადავრჩეთ, სიცოცხლე შევინარჩუ-
 ნოთ, სისხლის ნიაფ-ღვარმა არ წაგვლეკოსო, ვიდას ახსოვდა

იმ დროს მწერლობა, კვლევა წარსულისა და მისი მსახურნი,
 მისი ერთგულნი მუშაკნი, თავ-დადებულნი ქურუმნი?!

და აი ერთი ამ მუშაკთაგანი, ერთი ამ ქურუმთაგანი
 ისე განქკრა, ისე ჩავიდა შავს მიწაში, რომ თითქმის არავი-
 თარი აღეღვება, არავითარი მოძრაობა არ დაჰბადა მწერლო-
 ბასა და საზოგადო ცხოვრებაში. ერთი ღონიერი, ალგზნებუ-
 ლი წერილიც-კი არ უძღვნა მაშინდელმა ჩვენმა საგანგებო
 მწერლობამ თვის ერის უკეთეს წარმომადგენელს, ყოვლად
 მოამავე და მოჭარნახულეს, რომელმაც თითქმის ოცდა ათი
 წელიწადი იღვაწა სალიტერატურო ასპარეზზედ, როგორც
 პუბლიცისტმა, ისტორიკოსმა და მეცნიერმა იურისტმა.

დროა ახლა მინც გავასწოროთ ჩვენი შეცდომა, ახლა
 მინც მოვიხსენოთ ის კაცი, განვიხილოთ მისი ცხოვრება და
 მოღვაწეობა და გამოვარკვიოთ, ცოტადნად მინც, მისი სა-
 ლიტერატურო ფიზიონომია და აღწერილობით ის ღვაწლი, რომ-
 ელიც მიუძღვის ნ. ხიზანაშვილს, როგორც ქართველს მწე-
 რალს და წარსულის მეცნიერს მკვლევარს.

ნ. ხიზანაშვილი მთაში დაიბადა, ოქტომბ. სოფელ მალ-
 ლადოკლეთს 1851 წელს. იქ მღვდლობდა მამა მისი თა-
 დეოზ, მღვდელი ძველებურის ყალიბისა, ძველის ტიპისა და
 ტიბიკონისა. სასულიერო სწავლა-აღზრდა მამა თადეოზმა შიომ-
 გლვიშის მონასტერში მიიღო და დიდ-ს კირთა და იწროე-
 ბით განვლო მან ყოველი საფეხური, ვიდრე სამღვდლო ხა-
 რახს შეიმოსავდა. ოსეთიდან მალე ქართლში გადმოიყვანეს,
 სოფელს ცერონისს, სადაც გაატარა ყმაწვილობა ჩვენმა მო-
 მავალმა მწერლობის მუშაკმა ნ. ხიზანაშვილმა. ცერონისი
 ავღვეის მახლობლადაა, თითქმის ზედ აკრავს ამ სოფელს,
 ხოლო იქ ცხოვრებდა შესანიშნავი ოჯახი ჩვენის ნიჭიერის,
 ბოლოს გამოჩენილის დევე-ბონის გმირის და სარდლის მი-
 ხეილ ამირჯიბისა. ამ ოჯახში ჰქონდა ხშირი მსგელოლობა
 ყმაწვილობაში ნ. ხიზანაშვილს. თვითონ მიხეილ არ იყო დი-
 დათ განსწავლული საერო მეცნიერებაში, ისე როგორც მამა
 თადეოზი—სასულიეროში; მამა თადეოზით ისიც ძველის
 ყალიბისა და ტიბიკონის კაცი იყო. ორივენი ბუნებით უზად
 დაჯილდოებულნი, ყოველდ მხნენი და ბრგენი არ შეუ-
 შინდნენ არავითარს გაჭირებას და მჩნედ შეუდგნენ ეკ-
 ლიან გზის გაკაფვას ცხოვრებაში. ერთმა სამხედრო ნიჭი გა-
 მოიჩინა მამა-პაპით თან-დაყოლილი და ჯარის-კაცად ჩარიც-
 ხულა ბოლოს სარდლობა შეიმოსა და გმირის სახელი გაით-
 ქვა, ხოლო მეორემ ჟამნ-დავითნით დაიწყო და იმოდენა სამ-
 დვით გულ-მზურვალემა გამოიჩინა, რომ ხარისხი მღვდლო-
 ბისა ჯერ ისევ სულ ახალგაზრდად შეიმოსა ურუსულოდ, მხო-
 ლოდ ქართულად სამღვთო წერილის ცოდნის წყალობითა.
 ეს ორი საოცარი მაგალითი მხნეობისა, სულის ძლიერებისა,
 დაბრკოლებათა დაძლევისა და ეკლიანის გზის გაკაფვისა,
 რომელიც მუდამ თვალ-წინ ედგა პატარა ნ. ხიზანაშვილს,
 რასაკვირველია, ღრმა კვალს დაამჩნევდა მის ნორჩს სულსა
 და ბუნებას. ხოლო განვითარებული, ნიჭიერი სახლობა თ.
 მიხეილ ამირჯიბისა, რომელიც დიდი მოყვარული იყო ლი-
 ტერატურისა და სიტყვა-კაზმულ მწერლობისა და შევნიერად
 მთარგმნეო ჩვენის საუკეთესო მგონსების ნაწარმოებისა რუ-
 სულად, სოფლო ვასილ არღუთაშვილი-მხარგრძელის ასული,
 აგვირგვინებდა იმ უჩინარს საქმეს ნ. ხიზანაშვილის სულის
 ზრდისა და სასურველის განვითარებისას, რომელმაც ბოლოს
 ისეთი ხორცი შეისხა და ისეთი უზვი ნყოფი გამოიღო მის
 სალიტერატურო და სამეცნიერო მოღვაწეობის სახითა.

ამის შემდეგ ადვილი მისახვედრია, რამ შეაყვარა ნიკოს

სახოგადოთ მწერლობა და განსაკუთრებით ნაწერები რუსთა და ქართველთა მგონებისა. მთელის კაბადონობით წარკითხაუა ხლომე განსვენებული ზეპირად პუშკინსა, ლერკონტოვს, შოთას, ილიას, აკაკის, ვაჟას, ბაჩანას.

ერთი გარემოება იყო კიდევ მის ცხოვრებაში, რომელმაც ჩაიღო აგრედვე თავისი წილი მის სულიერ აღზრდის საქმეში. ეს ის გარემოება გახლდათ, რომ მამა-პაპით, ძირითეს იყო სოფელ ურბნისიდან. ნიკოს დიდად უყვარდა ეს შუაგულ ქართლში მდებარე სოფელი, ოდესმე ქალაქად მყოფი ოდეს ყოველ პარტიესა და დიდებას მოკლებული. ურბნისის ისტორიული სოფელია, განთქმული შესანიშნავ ბაზილიკი მსგავსად აშენებულ, უგუმბათო ძველის-ძველ დიდებულ ტაძრით, სადაც კათედრა იყო ურბნელ ეპისკოპოსთა. ურბნისს და რუისს შუა, სადაც მრავალნი ეპისკოპოსნი ისხდნენ, მოხდა შესანიშნავი ძველის-ღება დავით აღმაშენებლის დროს. ალბად ამ მამა-პაპეულ სოფლის სიყვარულით და მის საისტორიო წარსულის დიდებით მოხიბლულმა ნიკომ აირჩია თავის სამწერლო გვარად და ჰსევდონიდად „ურბნელი“ და ერთი თავისი შესანიშნავი ისტორიული გამოკვლევა უძღვნა იმ დიდებულს მეფეს, რომლის ბრძანებითაც მოხდა რუის-ურბნისის შესანიშნავი კრება და ძველის-წერა თვით მეფისა და მისის მამის თანადასწრებით.

გორის სასულიერო სასწავლებლის კურსის დასრულების შემდეგ ნიკო ხიზანაშვილი გადავიდა ტფილისის სასულიერო სემინარიაში და იქ ჩინებულად დამთავრა სწავლა 1870 წელს. ეს სწავლა არ იქმარა და მიიწოდო უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა, საერო მეცნიერების შესწავლა უნივერსიტეტში.

მაშინ უეჭვამენოდ სემინარიელი უნივერსიტეტში ვერ შევიდოდა, საჭირო იყო აგრედვე ცოდნა ბერძნულისა და ლათინურისა. რომელსაც იმ დროს სემინარიაში არ ასწავლიდნენ. ძველის ენების შესასწავლად და ეგზემენისათვის მოსამზადებლად ნ. ხაზანაშვილი მთელი წელიწადი დარჩა ტფილისში, დაიჭირა ეგზემენი და 1871 წელს ოდესის უნივერსიტეტში შევიდა იურიდიულ ფაკულტეტზედ, სადაც სწავლა ჩინებურად დაათვა 1876 წელს.

გ. ქ.

(შემდეგი იქნება).

ხ მ ა

ჰეინესებური

(გუძღენი „მა—ს“)

ვარსკვლავთა ხომლნი აბამენ ფერხულს, სიო მთის მწვერვალს დაჰქროლავს ცივად; ნამი ხის ყლორტებს უკოცნის ტუჩებს, ყვავილის ფურცლებს ესხმევა მძივად.

ფოთოლი ფოთოლს ეჩურჩულება, ჩაჰკონებია ვერხვის ტოტი ტოტს; წყარო ანკარა პირს ჰბანს ყვავილებს, ეთამაშება ბუნების წალკოტს.

ჩუ!... სევდის ხმები მოარხვეს ჰაერს და მეც ბანს ვაძღვევ გაბრუებული, — ტურფავ, ეს შენ მღერ ნაღვლიან ჰანგებს, თუ შორს ბუჩქნარში ჰკენესის ბუღბული?...
ი. გრიშაშვილი.

ლ ა თ ვ ი

(ზღაპარი).

III

გავიდა ცოტა ოდენი ხანი და დათვის სრასახლის კარებზე ჯაშუშების გუნდი გაჩნდა. ვინ გინდა რომ არა ჯაშუშობდა: მაჩეებიც კი, რომელთა ათი ნახტომი ერთი ადლი არ გამოევა; და ყველა დათვისაგან რაღაც გამოუთქმელს და დიდს წყალობას მოელოდა; ხოლო არავის არა ჰქონდა კარგად გამორკვეული ეს მოწყალება დათვისა რა ჯურისა, რა თვისებისა იქნებოდა. თუ დათვი გაიმარჯვებდა, ყველა მათგანი უსათუოდ უნდა დიდს ბედნიერებას მოჰსწრებოდა. ასე ჰქონდა ყველა ჯაშუშს ალბექდილი წარმოდგენა გულსა და გონებაში. ამიტომ დიდს ფაცა-ფუტში იყვნენ, მიდიოდნენ და მოდიოდნენ. ყოველი ჯაშუში იმას ცდილობდა, საუკეთესო რამ ცნობა მოეტანა ბატონისთვის.

პირველად განგაში მელამ დაჰკრა. მოიტანა დათვის წინაშე და დაავდო თავი კურდღლისა. „შეთქეულობაა, ბატონო ჩვენო, შეთქეულობა თქვენს წინააღმდეგ: შეკრებილიყვენ კურდღლები და ჩურჩულ-კურკულედნენ—უნდა დათვი დავამხოთო—უყურებ წყეულებს!.. მე დაუქროლე, ერთს ესტაცე ხელი, წავაგლიჯე კისერი, სხვები შეშინდენ და გაიქცენ. აი ეს გახლავთ თავი იმ წყეულის ბოროტ-გამზრახველისა“. სთქვა მელამ, გადისო უღვაშზე ხელი და თანაც დონჯი შემოიყარა.

— ყოჩად, —უთხრა მას დათვი:—ტანი რა უყავი, ვსთქვათ ეს თავი აქ არის?

„ტანი ბატონო?“ განაგრძო მელამ: ჯურღმულს მივაბარე.

— როგორ ჯურღმულს?—დაეკიანა დათვი.

„ისე რომ“, განაგრძო მელამ: „ავიღე და კლდიდან ღრმა ხევში გადავუხაე“. მელამ იტრუა. კურდღლის ხორცს თითონ ვიახლათ, მაგრამ ამას ხომ არ გაამელავნებდა.

— კარგი იქნებოდა თან წამოგელო, სთქვა დათუნამ:—რომ გავგეროზვნა სხვებთან სხვების საწავალითოდ.

„გაბრაზებულმა რომ ვეღარ მოვისახრე ბატონო! სთქვა მელამ.

— რაღა გავწყობა! დააბოლოვა სიტყვა დათვი. მხოლოდ შემდეგისათვის გაფთხილდი, თუ კიდევ

მოასწრო სადმე, რამდენსაც თავი მოჰკვეთო, მთლიანად აქ მომართვიო. —

მელამ თავის მიწაზე დაყრდნობით „ბალი-ალა“ მოახსენა. დათვმა მელა გაისტუმრა ამ სიტყვებით: — მელეები, საზოგადოდ, მოხერხებულები ხართ, თქვენი იმედი დიდად მაქვს, ვიმედოვნებ რომ ჩემი ერთგულები იქნებით ბოლომდე და ჩემს ბრძანებასაც სავსებით შეასრულებთ. ხოლო ამას ნუ დაივიწყებთ, ტყეში ნადირობას დროებით ხელი უშვით და სოფლებს მიჰყავით ხელი. ტყეში ნადირი მუდამ ჩვენს ხელთ არის, სოფელში კი არა. ხომ გესმის? — „მესმის ბატონო!“ მოახსენა მელამ თავის დაქინდრვით.

— სწორედ ვგრე მოიქეცი! სთქვა დათვმა.

მელამ ძუნ-ძულით გასწია. მელიას წასვლა და მგლის მოსვლა.

— ბატონს დათვს გაუმარჯოს! დაიძახა მან შორი-ახლოდან.

— გაგიმარჯოს მგელსაც! მიუგო დათვმა: — ამბავი, ხაბარი? ამ დროს დათვი ვირის კანკალასა ჰხრავდა. მგელსაც მსხვილი ნერწყვები მოუვიდა პირში, მაგრამ რა გაეწყობოდა.

— „მშვიდობა, თქვენი კარგად ყოფნა და დღეგრძელობა. სთქვა მგელმა.

— მაინც? შენ უსაქმოდ არ გაირჯებოდი? განაგრძო დათვმა.

— „არც კი ამბავია. განაგრძო მგელმა: — თქვენა ბრძანდებოდეთ კარგად თორემ მაინც არც არაფერი იმითი იქნება.

— რაო! რისაგან რა უნდა იყოს? სთქვა დათვმა.

— „ეჰ, განა არ მოგეხსენება, ბატონო, ბრიყვი ქვეყანაა და თანაც სხვები აბრიყვებენ და თქვენს წინააღმდეგ ამხედრებენ. სთქვა მგელმა.

— როგორ ჩემ წინააღმდეგ? ვინ არიან ის ავაზაკები. სთქვა დათვმა თვალების ბრიალით.

„ჩემი თქმა რა საჭიროა თქვენც ხომ კარგად იცით.

— მაინც ვინ არიან? ვინ არიან ის ავაზაკები? ამბობდა დათვი განრისხებული და გამწარებული.

— „დასამალი რაა, ბატონო, განაგრძო მგელმა: სულ ციყვებისა და კვერნების ბრალია, აბრიყვებენ და აბუნტებენ ქვეყანას.

— ააახ! ვერ უყურებ მაგ მატლებს, მაგათ! მოიცადონ, მე ვაჩვენებ მაგათ სერის. სთქვა დათვმა განრისხებით და სამი მუჟა ქაფი გადმოაგდო პირიდან.

— „დღეს დღით, განაგრძო მგელმა, შეკრებილიყვნენ შვლები, ირმები, არჩვები, ღორები და

ვინ იცის კიდევ სხვა რამდენი... თათბირი ჰქონდათ, მე ჩუმად მივებარე და ყური დაუგდე... —

მერე რას ამბობდენ? გააწყვეტინა სიტყვა დათვმა.

— „ერთ ხმად იძახოდნენ: „უსათუოდ უნდა დათვი განდევნოთ, დავამხოთო. მთელი ტყე, ტყისა და დედამიწის მოსავალი მაგას მოუწდაო.

— ხა ხაა! ხა ხაა! — გადიხარხარა დათვმა: — მერე ვინ მიპირებს დამხობას, ან რით, შენ ეს მითხარი? შვლები? ირმები? არჩვები? ჰმ, ჰმ.. დაეკითხა დათვი გაკვირვებით.

— „არა, ბატონო, ისინი არა! სთქვა კვალად მგელმა: სხვები გახლავნო.

— ვინა სხვები? ჰკითხა დათვმა.

— „ტახები... მერე რა ჯონგა-ჯონგა ტახებია! უჰ, ღმერთო შამიწყალე!.. თითოს ოროლი მტკაველი კბილი აქვს. იმათ კბილებს რომ ვუტკეროდი ტანში ყრუანტელი მივლიდა; თქვენთან საბრძოლველად ისინი ამოირჩიეს ერთხმად, და ტახებმაც თანხმობა გამოუცხადეს, დაიწყეს ეშვების ღესა და ისეთი ხმაურობა გამოსცა იმათმა კბილებმა, თიუქოს ცა სქექდა... თანაც წარმოსთქვეს: „ჩვენ ამოვაშხამებთ დათუნას რაც ჩვენთანა ზიარი რკო და წიფელი შესანსლაო.

— მობრძანდენ. იმათ მე გავცემ პასუხს, სთქვა დათვმა რიხანად, თუმცა გულში კი რამდენიმე ძარღვი ჩასწყდა, არ ესიამოვნა ტახების ამხედრება. სხვას ხომ არაფერს იტყვი?

— „არაფერს, ბატონო. ეგ იყო ჩემი სათქმელი, და მოგახსენეთ კიდევ, მიუგო მგელმა

— ძალიან კარგი, განაგრძო დათვმა: — ყველას პასუხს მე გავცემ, ხოლო თქვენ, მგლები, — განაზრახე ყველანი, — უნდა ამიერიდან სოფლებში ჰნადირობდეთ. ტყეს ხელი უშვით, აქაური ცხოველი და ფრინველი არსად გაგეკცევით და რაც შეიძლოთ სოფლები შეაწუხეთ, გაიგონე?

— „დიახ, ბატონო!“ მიუგო მგელმა.

— გასწი და ასრულეთ ყოველივე წმინდად, უკლებლად. უბრძანა დათვმა რიხიანის ხმით.

— „ბატონი ბრძანდებითო!“ — სთქვა მგელმა და გასწია: ხოლო ვირის კანკალას თვალს ვერ აშორებდა.

არ გაიარა დიდმა ხანმა, ახლა მაჩვი მობობდა. დიდის ამბით დათვს: გაუმარჯოს ჩვენს სახელს, ჩვენს დიდებას, ბ-ნს დათვს!

— ოჰ, ბიძაშვილსაც გაუმარჯოს! დათვი მაჩვს ბიძაშვილს ეძახდა და მაჩვსაც ამით თავი მოსწონდა: — სხვა როგორ რასმე ხარ? როგორ გიკითხო,

ბიძაშვილო, მოიკითხა დათემა მაჩვი დამცინავის კილოთი.

— უსაქმოდ არ გაირჯებოდით?

„საქმე ფრად საყურადღებო არს, უფროსო ძმაო და ჩვენი ბატონო, ფრად საყურადღებო სთქვა მაჩვმა ბახის ხმით, ხოლო ნალვლიანის კილოთი.

— მაინც რა ამბავია? ჰკითხა კვალად დათემა.

„ეჰ, უბედურება და უკეთურება ქვეყნისა: შეთქმულობა! გუშინწინ სოფელში გახლდით: დიდი ამბებია. ხ ლხი იარაღს ისხამს და აპირობს თქვენზე თავს დასხმას. დიდს მზადებაში არიან ყველანი, დიდი და პატარა. სთქვა მაჩვმა ამოოხვრით.

— მერე რას წაიღებენ? ნუ თუ აღარ ახსოვსთ ჩემის ტოტის და კბილის გემო? მობრძანდენ და გაიგებთ ყველა, როგორ კუდით ქვა ვასროლინო და ჟანგიანი თოფები თავზე გადავამტრიო. სთქვა დათემა.

„ეგ მართალია, ბატონო, მაგრამ აუტკივარი თავი კაცმა ძალათ რად უნდა აიტკივოს?! უთხრა დათეს მაჩვმა შთაგონებით „სიფრახილეს თავი არა სტკივია“, ნათქვამია.

— ძალას სიფრთხილედ არ ესაჭიროება,— განაგრძო დათემა:— სიფრთხილედ სისუსტეს ეწამლება მხოლოდ და უნდა იწამლოს კიდევაც რომ ფონს გავიდეს. ამ ტოტებს უყურებ? ჰხედავ? კარგად დააქკერდი და! დათემა ტოტებს მალა ასწია. ამათი პატრონი და სიფრთხილედ?! სასაცილოც არის.

„მე როგორც ტანთა ვარ პატარა და ღონით სუსტი, რა თქმა უნდა კუთითაც სუსტი ვიქნები,— სთქვა მაჩვმა: შაიძლება ვცდები და მომიტყევე, ბატონო!...

— მიპატივებია. მხოლოდ შენ ამას გავალე, რომ ტყეებს თავი დაანებო და როგორც ჩვეულება გაქვს სოფელელთა ხნულში და ბოსტნეულობაში განაგრძე მიწის თხრა. რაც შეიძლო მხნედ იმუშავე.— დათემა ამ დარიგებით გაისტუმრა მაჩვი, და თავად სოროში შებრძანდა, მთელი ერთი წელი სოფელში აღარ გაუქაქანია და აღარც ვისთვის რამ დაუშავებია; სამაგიეროდ მგლები, ტურები, მელები, მაჩვები და სხვანი მუშაობდენ სოფლად თანახმად დათვის მიერ ბოძებულის პლანისა: ააზრეს, დააწიოკეს სოფელელები, ქურდობით, ტაციობით, სხვა და სხვა ავაზაკობით. სოფლელებმა დათვის ავკაცობა დაივიწყეს; დათეს თითქმის კიდევ ემადლიერებოდნენ და ამბობდენ: „დათეს იმის მესსელი ზარალიც არ მოუტია ჩვენთვის რაც ამ

მკლებმა და მელა-ტურებმა მოგვცესო“. დათესაც ამის მეტი არაფერი უნდოდა, ჩუმი-ჩუმად გუნებაში იცინოდა.

ტახები კი მაინც თავისას არ იშლიდნენ, ერთხელ დასკვნილს პირზე იდგნენ. დათვის მეზობლად ყოფნა არ ექაშნიკებოდათ, რადგან მთა-ბარს, ტყე-ვეღს ისაკუთრებდა, აუარებელი რკო და წიფელი უნდებოდა მის გაუმადლარს კუქსა, ამისგამო სხვა ცხოველებს და უფრო კი ღორებს საზარდო აკლდებოდათ.

ერთს მშვენიერს დღეს ადგა ორი ამორჩეული ტახი და მოადგა დათეს კარებზე.

„დათეო, დარბაისელო დათეო! იძახოდნენ: „სადა ხარ, ბატონო?! გამობრძანდი კარში, მოისმინე ჩვენი საჩივარი“. დათემა თავი მოიმძინარა, ვითომ არ მესმისო. „ნუ თუ გეკადრება თავის მომკედარუნება? განაგრძობდენ ღორები ყვირილს: „თავის მოკატუნება ვეღარ გიხსნის, ბიძავ... დროა ანგარიშები გავასწოროთ, ბევრი საუბარი, ბევრი თავის ტკივილია. გიჯობს ნებით გამოხვიდე, თორემ ძალით გამოგაბძანებთ. ჩააჩვენეს ჩაყალა გირჩვენია“. დათვი მაინც ხმას არ იღებდა, ტანში ერუანტელმა დაუარა. ჰგრძნობდა ტახების მოსვლა კარგს არაფერს მოასწავებდა.

ოროლი ტახი,— აშკარად დათვის დამარცხების ნიშანი იყო. ცალითვალით გამოიხედა, და რა დინახა მათი მოელვარე ეშვები, თავისთვის წარმოსთქვა: გავიხმესთ ეშვები, დაგცივიდეთ აჰადე! ვსთხოვ მეუფეს რომ დაგცივიდესთ კბილები! ააახ! მექნება თქვენისთანა ეშვები, გავიხარინათ, მე თქვენ კუდით ქვას ვასროლიებდით, მაგრამ რა ვქნა რომ კბილებისა ღ ტოტების მეტი არაფერი მამადია. სთქვა რა ეს დათემა, თვალეები დახუჭა რომ ტახების მოელვარე ეშვები არ დაენახა, უფროც გაიტურნა, სული განაბა, ფიქრობდა: იქნება დამშორდენ თავიდან, სთქვან შინ არა ყოფილაო და წავიდნენ. მაგრამ ტახები სოროს კარებს ჰსუნავდნენ და კარგად ჰგრძნობდენ რომ დათვი სოროში ბრძანდებოდა.

„ვიციო“, განაგრძეს ტახებმა: „ვიციო, ძალიან კარგად ვიციო რომ შინა ხარ. სად დავგვემალეები?! თუ არ გამობრძანდები, ჩვენ გოახლებით და გამოგაბრძანებთ. ამ დროს ღორების ეშვების კაწა-კუწი ისე ისმოდა, თითქოს რამდენიმე ფოლადის ხმალს ერთმანერთზე სცემენო. პირიდან ქაფს ისროდნენ, ბრაზობდენ, ჯავარი აუშვეს. მოთმინება გაუწყდათ და დაუწყეს თხრა სოროს. საღამო ხანმა მოატანა, როცა მოშავფრო, დიდრონმა ტახმა უკვე დათვის ბეწვი აღმოაჩინა მიწის ქვეშ და დაუყვირა თავის ამხანავს: „თეთრონო! აქა ბძანდება, აქ არის ვაჟ-

ბატონი. როგორ წავრა დასძინებია ამ სულ-კურ-
თხელის გაზდილს და ისიც როდის? როცა ამის-
თანა ძვირფასი, ოქროს სტუმრები ვეწვიენით. აბა
მოთხარე ცოტაც კიდევ და მისი აღმატებულება
ჩვენ-ხელთ იქნება! სთქვა რა ეს, ამოჰკრა მაგრა
მიწას დინგი ისე, რომ დათვისაც კი მოახვედრა
გვერდებში. დათვა იღმუთუნა, იუკადრისა. აუღ-
გომლობა, ხელის შეუბრუნებლობა შაუძლებელი
გახდა. ამოდგა დათვი და შედგა კალხზე.

— ჰაი, თქვე უნამუსოებო, თქვენა წარმოსთქვა
დათვმა: — უჯეროა, როლი მესხმით თავსა? თი-
თო მობძანდით, თითო თუ ბიჭ ბი ხართ. განა ეგ-
რეც არი? არა გრცხვენიათ? ვაჟაკობაზე თავსა
სდებთ და სულ უბრალო წესი ბრძოლისაც არ
იციოთ, თქვე მოუნათლავებო, უჯულოებო თქვენა!

„თეთრონო“, დაუყარა მოშვერო ტახმა: „შენ
შორს დადგე, სიერს უყურე მხოლოდ. ვნახოთ
მართლა ღირსია ბატონად იყოს, თუ არა“. თეთ-
რონი ტახი გვერდზე გადაა, შავფერა ტახმა მოიღ-
რცა ოდნავ გვერდზე კისერი და მიესია დათვს;
დათვი ჯერ ისევ კალხზე იდგა, იცოდა რომ ღორი
პირველი დაუტევდა და ფიქრობდა ქეჩოს ვტაცე-
ბო, მაგრამ მოტყუვდა. ტახმა კბილი მუცელში
ამოჰკრა, ქრილობა დათვს ემწვავა, დაიბღავლა.
რამდენჯერაც ტახი კბილს გაჰკრავდა, დათვი თვი-
თეულს ქრილობას ბღაილით ამოწმებდა. მერტრე
ტახს, თეთრონს, სილჩრე დათვისა ძალიან გაუკ-
ვირდა: „ეგ უბედური რა ლჩარი რამ ყოფილა და
ქვეყანას კი როგორ აშინებდაო“, ამბობდა თეთ-
რონი ტახი.

დათვა უკან-უკან იწყო დახევა, თან შავფერა
ტახს ტოტებს უქმევდა, ცდილობდა პირი ჩაველო,
მაგრამ ვერ ახერხებდა. ტანიდან სისხლმა დაუწყუ-
დენა, დათვი წყლულებმა შეაწუხეს და მოიწადინა
გაქცევა, მაგრამ ამ დროს თეთრონი ტახი წინ
გადადგობა.

— სად გაპრბინხარ? დადექ თუ ბიჭი ხარ? ვე-
ღარ მოითმინა, იმსაც ბრძოლის, — ამის შინმა
მოუარა და გაუსო დათვს ყელში კბილი ისე მარ-
ჯვედ, თითქო სასულეში ძროხას ყასაბმა დანა
დასცაო; დათვს წარმასქდა თქრიალით სისხლო,
საზარლად დაიღრიალა, დაიჩოქა და უკვე განემზა-
და სასიკვდილოდ.

„ეყოფა, არა? ყოჩაღ, მარჯვედ დაჰავდი ბიჭო!
უთხრა შავფერამ თეთრონს ტახს: „მეტე აღარ
უნდა, მაგისი საქმე მორჩაო“.

— დამითმია, აღარა ვცემ! წარმოსთქვა თეთ-
რონმა ტახმა და გაჰშორდა. დათვი ამ დროს აღარა
ღრიალებდა, არამედ ყელში ხრიალებდა. ტანმა

რყევა უწყო, ფამფალებდა და... დაგორდა; უზარ-
მზარი ტანით ჰგვიდა რაც ფერდობზე ხე, ფოთო-
ლი და ქვა შეჰხვდა. მელა წამოსულიყო დათვთან
რალაც ამბის მოსატანად. რა ნახა ტახების და
დათვის ომი იქვე შორი-ახლოს დაიძალა, ხოლო
თვალ ყურს ადევნებდა ბრძოლას: დათვის სიკვდი-
ლი კიდევაც ესიამოვნა გუნებაში, ტახების თვალი
რომ იცდინა, ჩუმად მივიდა დათვთან და მთელი
ჩალაღჯი მოაღრღნა, თუმცა ცხოველების წინაშე
სწყევლიდა ტახებს, ჰგმობდა, კისრად ზრახვას ადებ-
და: „ბატონი დათვი ღალატით მოჰკლეს იმ უღ-
მერთოებმაო“, ამბობდა. ყველა მტაცებელი ცხო-
ველები აღელვდნენ: როგორ გახედეს ღორებმა
ჩვენის ბატონის მოკვლაო, გაიძახოდნენ. სწყინდათ
დათვის უღროვოდ სიკვდილი, რადგან იმისგან
დიდსა და მდიდარს წყალობას მოელოდნენ. ხოლო
წმინდა, ალალის ლუკმის მკამელი ცხოველები,
სახარულით ცას დაეწივნენ. კურდღლები, რომელ-
ნიც გუშინ დათვთან მისალოცად გარბოდნენ, დღეს
ცმეტავდნენ, ხტოდნენ, სიხარულით აღარ იცოდნენ
რა უნდა ექმნათ.

ჩვეულებისამებრ ყოველ დღე დათვს ამორჩეუ-
ლი ჯაშუშები ატყობინებდნენ ვინც რა ამბავსაც
გაიგონებდა. მელა ხომ მოვიდა. გამოძლა ბატონის
ხორცი და წაბრძანდა, ხოლო ცხოველებს შეატ-
ყობინა დათვის სიკვდილი; მელას მოჰყვა ტურა,
ნახა ნაომარი ადგილი, — სისხლი, მიყუდა მკვდარს
დათვს, ახლოს მისვლას ვერ ჰბედავდა, მაგრამ რაკი
ღარწმუნდა რომ მკვდარი იყო და თანაც ლეშიც
რალაცას ექამა, ტურამაც არ იუკადრისა პირი
გაესველებინა... კარგად რომ გამოძლა დათვის ლე-
შით, გაიპარა და ტყეში ჩხვილს მოჰყვა გლოვისა
და ტირილის ხმაზე. როგორც მელამ და ტურამ
დაიტრეს დათვი, იმავე წესით მგელმა, აფთარმა და
სხვებმა. ასე რომ მეორე დღეს, როცა მთელი
ცხოველების კრება მივიდა დათვის დასატირებლად,
თავიანთ ბატონისა ნახევარი ლეში-ღა დაუხვდათ,
ისაც ნაჯიჯგნი, ნაქამ-ნუქამი, რამაც მხეცები
უფრო გააბრაზა და აღელვდა... მართლა სწყრებოდ-
ნენ თუ არა ეს ღმერთმა უწყოს, ხოლო ერთი მეო-
რეს ისე აჩვენებდნენ, ვითომ ძალიან გეწყინსო, უფრო
დიდსა და ბევრს ოხრავდნენ. ცხელს ცრემლს ისინი
ღვრიდნენ, რომელთაც მკვდარი დათვი არ დაინდ-
ეს და იმის ლეშს ვიახლნენ. დათვის სხეულის
გაჯუღურებაც ღორებს დააბრალებს; გვამი დათვისა
დიდს ამბით და დიდებით მიწას მიაბარეს. ძეგ-
ლად დაადგეს კოშკი ძელებისა, რომელიც მოკრიბეს
ტლე ღრეებში მხეცთაგან გამოხრული. ერთ ხმ.დ
გადასწყვიტეს დათვის მოღალატე მხეცები სასტაკად

დაესაჯათ. საშიშარი, ეშვიანი ღორების გზებზე ორმოები მოთხარეს, რათა ბნელს ღამეში ჩაცვიფნულიყვნენ შიგ და დამრჩევალიყვნენ:

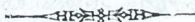
ერთს ღღეს მ.ელს ტყეს მტაცებელმა მხეცებმა ალყა შემოარტყეს, დაჰკრეს საყვირს, ასტეხეს განგაში და მთელს ცხოველებს ერთად მოუყარეს თავი-თავს; კურდღლებიც კი მუდამ მოხერხებულნი ჯაგებში შესაძრომად და დასამალავად, ვეღარსად დაცმალნენ. ყველას კბილებს უღრქენდენ, ჰგლეჯდენ, სწეწდენ და ისე ერეკებოდნენ ერთად, გასასამართლებლად. მოაგროვეს ირმები, შვლები, არჩვები, ჯიხვები, კურდღლები, ნეზვი ღორები და სხვა (ტახები არ ერივნენ, ისინი ხაროვებში ჩაეყარათ).

უზარ-მაზარი ნადირი ჯოგი მოაქუჩეს ერთად, დააჩოქეს ყველა და აბღავლეს: „გაუმარჯოს ღიღებულს, ჩვენს ბატონ-პატრონს დათეს, რომელმაც დასდვა თავი სამშობლოსათვის მხეცთა გვარისა საღიღებლად... ცხონება დათესა, ხოლო მის ერთგულთ და პატივისმცემელთ ღღეგრძელობა და გამარჯვება!“

— უცოდინარნი ნადირნი ძალა-უნებურად ყვიროდნენ, ღრიალებდნენ, ჩხაოდნენ, თავის ჰანგზე, თავის ხმაზე, ხოლო შაერთებული მათი ხმა, ჯოჯოხეთის ცეცხლში ტანჯულთა გოდებას მოაგონებდა ადამიანს.

მგლები, აფთრები, მელა ტურები ამით არ დაკმაყოფილდნენ: დაინახეს რა უცბილო ნადირთა მორჩილება, მოწიწება და შიში, მტაცებელნი უფრო გამხნვედნენ, აეშალათ საღერღელი, ეს როდო აკმარეს უპატრონო ცხოველებს დასცეს კიჟინა: „გაუმარჯოს დათესაო!“ დაეჩივნენ და დაუწყეს ყლეთა. ნადირნი, ზოგნი იხოცებოდნენ, სხვანი თავ-გადაგლეჯილნი გარბოდნენ. მტაცებელნი ნადირნი ღღესასწაულობდნენ. დაჩაგრულნი, უმწეონი, ბეჩაენი წიოდნენ, კიოდნენ, იმთ გოდებას მთა და ბარი ზეცას აჰქონდა... მთაც მღუმარებდა, ტყეც მდინარეთაც სახე როდი ეცვალოთ, ისევე ძველებრივ მოჩუხჩუხებდნენ. გოდება ისმოდა ყოველ მხრით, ხოლო შებრალება არსაიდან.

ვაჟა-ფშაველე.

* * *

იცი შენ მხარე, სად ცა მუდამ არის ლაქვარდი, სად მზისა სხიენი დასაფაღზედ დაიხრებიან? იქ მუდამ ჰყვავის გაზაფხული, იქ ყვავის ვარდი და მის ხილვანი თვალებს მუდამ ენატრებიან!

ახ, ჩემი არის ის ქვეყანა მშვენების კუთხე! მაგრამ იმ მხარეს მწუხარენიც იზადებიან, იქაც იციან, რომ არსებობს სადღაც სამოთხე და სიყვარულზედ კაცნი იქაც ხშირად სცდებიან!.

შ. ამირჯიბი.

ქართული თეატრი.

25 სექტემბრის წარმოდგენას, „სამშობლოს“ დ. ერისთავისას, რომლითაც დაიწყო სეზონი ქართულის თეატრისა, მრავალი საზოგადოება დაესწრო. ზიეს, რასაკვირველია, ახალს ვერას გვეტუოდა. ამ ზიესისგან გამწვეული ემოციებმა მრავალ გზივ გვაქს გამოცდილი. უსათუოთ ბ. რეჟისორის დამსახურებას, რომ ზიესს ჩანებულათ ეყო მწეობილი, სურათი თბილისის მოედანზედ, რომელიც ამ დღეს სრულებით ეყო წარმოდგენილი, ზოგა მს პირველათ ნახს. მაგ. ქაღების ტირილს ხშირად სტოვებდნენ წინეთ. აგრეთვე მშვენიერა ეყო სცენა მეტეხის ციხეში — მეტადრე სცენა გოგია დააკვანს საკვირდლისა

მაგრამ ამ წარმოდგენას სხვა ინტერესიც ჰქონდა. ქინი კოლხიდელო ამ დღეს პირველად ეჩვენა ტფილისის საზოგადოებას და ბატონმა შარაძემ სულ მოულოდნელად თამაშს ხიმშიაშვილის როლი.

ჩვენი მოვალეობაა თავი შევავყოთ და მანამდის არა ვსთქვათ რა ქინ კოლხიდელოზე, ვიდრე დებოტანტა თავის ამხლეს არ გამოკენის ჩვენს რეპერტუარში. თამაშად შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ ქეთევანის როლი არ შეეფერება მას. რეჟისორის მოვალეობაა დებოტანტა ისეთ როლში წარმოედგინოს საზოგადოებას, სადაც ახალგაზდა ძაღას თავისუფლად შეუძლიან გამოაჩინოს თუნდ ერთი მხარე მანინ სიჭისა და შეძლებისა. ქეთევანის როლი ამ მხრე უფლად უმადურია. არტისტ ქაღის თუშვა ადევლებს ეტეობდა, მაგრამ ის, რასაც „დარტხუნას“ ეძახიან, ერთხელაც არ გვიგვრძენია. ჩვენ ისიც გვითხრეს, ვითომც ქართული კილო წმინდა არა ქვესო, მაგრამ არც ეს შეგვიმჩნევია. დიქია მისი შკაფიოა და გამომეტეველი. იმ ადგილებში, სადაც დაალოკები მეტისმეტ მოკლე წინადადებათგან შესდგება, ქინ კოლხიდელის

რეზლიკა პირდაპირ შეუდარებელი იყო. მაგრამ საზოგადოთ, მისვან დახატული ქეთევანი უფრო მოწვეწუნე და ნერვები აძლიერი ქალი იყო, ვიდრე წინ დაუხედავი და გრძობის მისი ქეთევანი. მეორე მოქმედებაში, სიყვარულის სტენა, კოლხიდელები და შარაშიძემაც ისე ჩაატარეს, როგორც ნეკრასტენიით შეურბილ შეუდარებულემა.

ხიმშიაშვილის შარაშიძე თ.მ.ა.შ.მ.ა. უპირველესად ის უნდა შევნიშნათ პატრიარქულ დებოუტანტს, რომ რაც უნდა ლამ.ზა თმა ჰქონდეს მსახიობს, არასოდეს არ ურჩევთ სკუთ რის თმით სტენაზედ გამოსვლას. ისე არაფერი არ ახე.ებს შთაბეჭდილებას, როგორც უგრძობად სტენაზედ გამოსვლა. მეტადრე იქ. ს.დაც „გაფუფქულსაც“ კი გვიტანენ.

როდესაც ბ. შარაშიძემ „დალატში“ სულეიმანი ითამაშა, ჩვენ უკლას მოგვეწონა. მაგრამ როდესაც შარაშიძემ ხიმშიაშვილი ითამაშა, ამან ყველა გაბგავა. არაფერს ვიტყვით პირველ ხუთ სტენაზედ, რადგან, ვიფიქრობთ, არც ქ. კოლხიდელი და არც ბ.ა. შარაშიძე თავის რეპერტუარებში არ დასტოვებენ ამ როლების და უსათუოდ გამოარაცხვენ, მაგრამ რომ კოლხიდელები და შარაშიძემაც სედაზურად მოსწევიტეს უკანასკნელი მოქმედება მთელ ზაესას და სხვა რამ ახალი გვჩვენეს, ეს ცხადია. ჩვენ ბერძნულ გვიჩინასკეს ეს ზაესა, მაგრამ სიმშიაშვილის ისე დასჯად არასოდეს არ უგია შური, როგორც შარაშიძე იმში.შვილს. ეს იყო შურისძიება მაკრასა და მსახიობიც იქნებ იმატომ მოგვევლინა თავის შავ თმებში... ანს.მბლი სამ.გადათო იყო.

—ბი.

კვლავ ვიხილოთ სტენაზე ჩვენი ორი ახალი დებოუტანტი—ქანი ა. ჩირვადე და ბ.ნი.შ. შარაშიძე. ოქტომბერის ისინი დებდენ მონაწილეობას „მედუს“ წარმოდგენაში. ჩვენი შთაბეჭდილება ისეთივე დარჩა. როგორც მთავრად მ.თ.თ. მ.ა.შ.მ.ა. „დალატში“. ა. ჩირვადე, შეიძლება მხოლოდ ნ. ჩხეიძის ქალის გარდა, საუკეთესო მსახიობი ქალი საქართველოში, მაგრამ ნ. ჩხეიძე კაი ხანია თამაშობს და ა. ჩირვადე კი მხოლოდ რამდენიმეჯერ გამოვიდა სტენაზედ. ცოტა ხნის ვარჯიშობის შემდეგ იგი საუცხოოდ მსახიობი დადგება, რადგანც ეტრება, რომ დეითური ცეცხლი უდგვიან გულში. მხოლოდ ერთობ მარტოე უსტები აქვს, ამისთანავე ძლიერ დაუმჯდარი და ხან და ხან უსეში ხმაც. ეს ნაკლები, რასაკვირველია გაუსწორდება.

ბეგრს არ მოეწონა შ. შარაშიძე. მაგრამ ჩემის ფიქრით მას ვერ მოვსთხოვთ იმდენს, რამდენიც დამსახურებულად არტისტებს მოეთხოვებათ. და რამდენია ჩვენში დიდი ხნის სტენაზე მოთამაშე, რომ არაფრად არა დიანს. შარაშიძეს ნიჭი არ აკლავ, მხოლოდ გამტდლი-

ლებს უნდა და ეს გამოუცდელია ბეგრს უნიჭობად ეჩვენება. როგორ შეიძლება, მაგალითად, „აზონის“ თამაშით განზომის კაცმა მისი ღირსება?—დაიწყო ბ. შარაშიძემ კარგად, მაგრამ უცრად რაღაც შეეშალა, ენა წაუბორძიკა, პატრეში ხალხი შეიშოშინა (ვის არ გამოუცდია ეს უსიამოვნო გრძობა, როცა არტისტის მაციეროფეს კასხავს), მსახიობმა ეს დაინახა და იგრძნო, წაუხდა გული და შემდეგ მოქმედებებში სუსტი იყო! ეს ეთკელთვის ასე ემართებათ გამოუცდელებს, შეიძლება უნიჭიერესსაც დაემართოს, და აქედან არტისტის უვარგისობის დასკვნა დიდი შეცდომაა.

კიდევ ვინახვთ ბ. შარაშიძეს სხვა როლებში და დაკრწმუნებით, რომ ბეგრის აზრი მის შესახებ არაფერზედ არ არის დაფუძნებული.

B.

ერის უფლება.

IV.

საერთა-შორისო სამართალი უპირველეს ყოვლისა თ ვის ნამდვილ საგანს,—სახელმწიფოს მიაქვას ურადლება და არა ერს, რომელიც პრინციპიალურად არცა ეთიკა მისი საგანი, ვერ არ არის და მხოლოდ შემდეგ უნდა მოველოდეთ საერთაშორისო სამართლის მიერ მისს ნამდვილ და ბუნებრივ საგანად აღიარებას. მაგრამ საერთაშორისო სამართლის იდეამ მანინ დიდი ნაბიჯი წარსდგა წინ სახელმწიფოთა თანასწორობის აღიარებით. წავიდა ის დრო, როდესაც ეს თანასწორობა წარმოუღებელი იყო. ესაა, თუ ნამდვილად არა, პრინციპიალურად მანინ აღიარებულია ეს თანასწორობა საზოგადოებათა საზოგადოების ყველა წევრის, საერთაშორისო სამართლის მეტრიერების მიერ. მაგრამ წინადა და ესაა ბეგრს ურთი-ერთისაგან ვერ გაურჩევათ სახელმწიფო და ერი და სახელმწიფოთა თანასწორობის მაციერად ერთა თანასწორობაზედ ლაზარეობენ მეტრიერები. ეს დიდი შეცდომაა, როგორც არა ერთხელ ვსთქვით. ამ არევა დარევას ხელი შეუწეო ვერ ერთი იმ გარემოებაში, რომ თეორიულად არ იყო კარგად გარჩეული ცნება ერისა სახელმწიფოს ცნებისაგან, მეორე იმან, რომ განთავისუფლებული ერები ვერ სახელმწიფოს ფორმას დებულადენ და მხოლოდ მერე იდედა სოღმე მათ საერთაშორისო სამართალი თავის სიერაში. საერთაშორისო სამართალი მხოლოდ სახელმწიფოს სტრობდა იერიდიულ პირფენებად, და არა ერს, და რადგანც ყოველ სახელმწიფოში რომელიმე ერთ განატრისებულ ერს ეძლევა უპირატესობა და მთელს სახელმწიფოსაც მისი სახელი

ჭკვია; ამიტომაც, მაგალითად, რუსეთის ან ინგლისის ერის უფლებებზედა ღაზარაკობს ხშირად საერთაშორისო სამართლი, და არა ინგლისისა და რუსეთის სახელმწიფოებზედა, თუმაკ გულისხმობს უფლებების რუსეთისა, ან ინგლისის სახელმწიფოს. თითქოს რუსეთის ან ინგლისის სახელმწიფო ერთი ერისაგან შესდგებოდეს, და არა მრავალ ერისაგან, რომელთა უფლება შემდეგ უნდა დიდგვას საერთაშორისო სამართალმა სწორედ რუსეთისა და ინგლისის სახელმწიფოთაგან.

ჩვენ შემდეგ დავინახეთ, რომ ლიტერატურაში ასეთი ადრევე სახელმწიფოსა და ერის ცნებისა არ გამოჰხატავთ და პირდაპირ იყო დაყენებული საკითხი, — რა უნდა განეხილა საერთაშორისო სამართალს თავის საგნად, — ერთი თუ სახელმწიფო. მაშინ, რასაკვირველია, იმ შეხვედრებში, რომელნიც მომქმედ სამართლის ნიადაგზედ იდგნენ, სახელმწიფო აღიარეს საერთაშორისო სამართლის საგნად, და პირდაპირ სთქვეს, — ერთი უსახელმწიფოდ ვერც კი წარმოგვიდგინათ, — იმ შეხვედრებში კი, რომელნიც იდგნენ წმინდა სამართალმართობისა და თანასწორობის ნიადაგზედა, ერთი აღიარეს საერთაშორისო სამართლის საგნად; საერთაშორისო სამართალი მათთვის არა მარტო არსებულ საზოგადოებათა საზოგადოების (სახელმწიფოთა საზოგადოების) მომწესრიგებელი უნდა უფიქრობო, არამედ გაფართოვებულ იდეალთა მქონე უსუსუსი სამართალი, რომელსაც პრინციპიალურად უნდა აღიარებინა ერთი თავისუფლება და თანასწორობა, რადგანაც ერის იდეა იყო ელემენტარული და ბუნებრივი, სახელმწიფოს იდეა კი — იდეა წარმომდგარი იმ ელემენტარულ იდეისაგან. ეს უკვე ნამდვილი ნაბიჯია ერთი უფლების აღიარებისაკენ, და ამასვე შემდეგ.

ესეა კი ვნახეთ, როგორ მოიხმო შეხვედრათა იდეაში მანინც დისპოტიზმი დიდ სახელმწიფოთა და იურიდიული მხრით მანინც იქმნა აღიარებული ეგვრად სახელმწიფოს თანასწორობა; ეს მით უფრო სინტერესია, რომ შეხვედრებზე საუკუნის განმავლობაში განთავისუფლებულ ერთი შორის ბევრი ისეთი იყო, რომელთაც მართალია სახელმწიფო დაარსეს და მხოლოდ ამით მიუცათ უფლება საერთაშორისო სამართლისაგან დამოუკიდებლად აღიარებისა, მაგრამ მათი სახელმწიფო სხვა ერებს არა სჩაგრავდა და თითქმის ერთი და იგივე გამოვიდა მათი ერთი და სახელმწიფო. ამ მხრით რამდენიმედ ერთი თანასწორობის აღიარებას უდრის სახელმწიფოთა თანასწორობის აღიარება.

ჩამოთვალთ უმთავრესი ავტორები*). დავინახოვ-

*) აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ საერთოდ ზემო-მოყვანილი ფაქტები და სხვა და სხვა ავტორთა აზრებიც ჩვენ მოგვყავს E. Nys-ის წიგნიდან: Le droit International. t. 1. მისივე წიგნიდან: Le concert Européen et la notion du droit International. ვსარგებლობდით აგრეთვე. E. Rec-

რომ მხოლოდ, რომ სადაც ისინი სიტყვა ერსა ხმარობენ, იქ სახელმწიფო უნდა ვიგულისხმოთ. ეს მიტომ არის საჭირო, რომ, განვიხილოთ, ერთი და სახელმწიფო ერთი და იგივე არ არის, და, მაშასადამე, სახელმწიფოთა თანასწორობის აღიარება ვიდეკ არ ნიშნავს ერთი თანასწორობის აღიარებას.

შვედ ავტორთა შორისაც იყო აზრი სახელმწიფოთა თანასწორობისა.

ქრისტიან დე ვოლფი 1749 წელს თავის Jus gentium scientifica pertractatum-ში ამბობდა: „ბუნებით ეგვრად ერთი თანასწორია. ერები თავისუფალ პიროვნებათა ჰეგანან, ბუნებითა წესით მცნობრებთ. ბუნებამ ეგვრად აღაძვინა თანასწორად გაჩინა, ამ გარდავე ეგვრად ერთი თანასწორია“. — 1758 წელს, ვოლფის მოწაფე ემერ დე ვატრელი სწერდა თავის Droit des gens-სში: „რადგანაც აღაძვინა ბუნებით თანასწორნი არიან, და რადგანაც მათი უფლებანი და ვალდებულებანი თანასწორნი არიან, როგორც აგრეთვე ბუნებითა, — ერებიც, რომელნიც შესდგებიან აღაძვინაგან და რომელნიც უნდა განვიხილოთ, როგორც თავისუფალი პიროვნებანი, ერთად მცნობრებნი ბუნებითა წესით, ბუნებითად თანასწორნი არიან აგრეთვე და ბუნებასაგან აქვსთ მინიჭებული ერთი და იგივე უფლებანი და ვალდებულებანი. ძლიერება ან სიუსხტე, ამ თვალთ-საზრისით, არავითარ განსხვავებას არა ჰბადებს მათ შორის (კურსია იგი ჩუქნიან). კაცუნაც ისეთავე აღაძვინა, როგორც ბუმბერაზი; ზატარა რესპუბლიკაც ისეთავე სუვერენი სახელმწიფოა, როგორც უძლიერესი სამეფო“.

შეცხამეტე საუკუნის ინტერნაციონალისტთა შორის ვიდეკ უფრო ხათლად აღიარეს ეს თანასწორობა. თავის წიგნში: Précis du droit des gens moderne de L'Europe ჟორჟ ფრედერიკ შარტენსა სწერს: „ერთი შორის, როგორც პიროვნებათა შორის, არსებობს სრული თანასწორობა ბუნებრივ და აბსოლიუტურ უფლებათა, ე. ი. დამოუკიდებლად ტერიტორიას, ხალხისა, ძალათა, სუფლისა და კონსტიტუციის სხვა და სხვაობისა და მთავრობის შეტის თუ ნაკლების სიძველისა; ეგვრად აქვს უფლება ის მოამქმედოს, რაიც სხვის დამოუკიდებლობას არას დაუშდის, და არავის სრულად არავითარი უფლება არა აქვს რაიმე პოზიტივიური აქტი ჩაადინოს მას ძალით, თავის სასარგებლოდ“.

„ეგვრად სახელმწიფო, ამბობს კლიუბერი, არის თანასწორი ზნობრივი და თავისუფალი პიროვნება, და ეგვრად აქვს უფლება ისარგებლოს ეგვრად იმ უფლებით, რომელიც გამომდინარეობს ამ მისი პიროვნებიდან. მაშასადამე“.

სუს-წიგნი: L'Homme et la Terre. v. V; Reuè Pison, L'Europe et L'Empire Ottoman, და სხვა წყაროებით.

მე მათი უფლებანი თანასწორნი არიან.“ სერ რობერტ ფილდომორს გამომწვევს სწორ-უფლებიანობა იქიდან, „რომ უფელი სახელმწიფო წევრია მსოფლიო საზოგადოებისა“. სერ ტრევერს ტვასისი ამტკიცებს, რომ ერთა დამოუკიდებლობა აბსოლუტურია: არც ძლიერებსა და არც სისუსტეს არ შეუძლიან წარმოშობონ ამ მხრით რაიმე განსხვავება; ჩერნოგორიის სამთავრო ისეთივე დამოუკიდებელი სახელმწიფოა, როგორც რუსეთის იმპერია“.

ბლიუნჩლი ამბობს: „უკუდა სახელმწიფო თანასწორია, რადგანაც ივინი პირფენებანი არიან. ისინი უკუღანი ღებულობენ მონაწილეობას საერთაშორისო სამართალში და უფლება აქვსთ, რომ მათ არსებობას პატივი სცენ. სახელმწიფოთა შორის თანასწორობა იგივეა, რაც მოქალაქეთა შორის თანასწორობა. განსხვავება სიდიდისა, სიძლიერისა და ხარისხისა ვერ შესცვლის ამ თანასწორობას, რადგანაც ეს თანასწორობა სწორედ მით გამოიხატება, რომ აღიარებულია სახელმწიფოთა თვისება იურიდიულ პირფენებასა, და მითაც, რომ საერთაშორისო სამართლის პრინციპები გამოუკლისად უკუღას შეეხება“. ბლიუნჩლი ამასთ ნაკუემყარება ჩარღს-სომნერის განცხადებას შეერთებულ შტატების სენატში 23 მარტს 1871 წელს: „ხალხთა თანასწორობა არის საერთაშორისო სამართლის პრინციპი ისევე, როგორც ჩვენი დამოუკიდებლობის გამოცხადების აქსიომა მოქალაქეთა თანასწორობასა. რასაც დაღსა და ძლიერ ხალხს ვერ უხამი, იგი პატარასა და სუსტს არ უნდა უქნა,—არც ის, რასაც, ჩვენივეს რომ უქნათ, ვერ მოვითმენდით.“

„საფუძვლელი სახელმწიფოთა საერთაერთო უფლებათა, ამბობს ჯეიზელდ ნეიმანი, არის მთა თანასწორობა. უკუღა დამოუკიდებელი სახელმწიფოა, დიდი თუ პატარა, ლისტენშტეინი თუ რუსეთი, პრინციპიადურად თანასწორნი არიან, მიუხედავად მათი მეტ-ნაკლები სიძლიერისა; თუმცა სიძლიერის უთანასწორობა ჰბადებს ხშირად ფაქტურ უთანასწორობას და ნამდვილ პრაქტიკაში უკრბობის დიდ სახელმწიფოებს ეძლევათ უპირატესობა პირველობისა ან ხარისხისა“ (აღონდაც! B.). „ისე, როგორც მოქალაქენი თანასწორნი არიან კანონის წინაშე, ამბობს ფრ. მარტენსი თავის Troité du droit international-ში, დამოუკიდებელი სახელმწიფოთანი თანასწორნი არიან საერთაშორისო სამართლის წინაშე. მათ აქვსთ უკუღას ერთგვარი უფლებანი, რომელთაც საერთაერთად პატრივი უნდა სცენ. მათა თანასწორობა სამართლის წინაშე გამომდინარეობს თვით საერთაშორისო საზოგადოების იდეიდან. ამ თვალთ-საზრისით, იგი თეორიის საგანია (კურსი იგი ჩვენი); მაგრამ ტუუიჯად წართმეუდენ მას უფელ პრაქტიკულ მნიშვნელობას და უარ-ჭეოფდენ მის ნამდვილ არსებობას... თუ ამ თანასწორობას პრაქტიკაში უოველთვის პატივს

არა სცემენ, პრინციპი ამით სრულიადაც არ ირ-უევა (კურსი იგი ჩვენი). ფუნკ-ბრენტანოსა და სორელის აზრი, რომ „სახელმწიფოთა თანასწორობა ცარიელი სიტუვაა გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც იგი პრაქტიკულად ხარტიელდება ხალხე“, თვით საერთაშორისო საზოგადოების არსებობის ფაქტით ირღვევა. შეუძლებელია საერთაშორისო საზოგადოების არსებობა, თუ მისი წევრნი თანასწორნი არ არიან სამართლის წინაშე... თვით პრინციპი საერთაშორისო საზოგადოების წევრობათ თანასწორობისა სრულიად არ ეწინააღმდეგება მათ ნამდვილ უთანასწორობას, მათ სიძლიერისა, მცხავრებთა რიცხვისა და სიძლიერის მეტ-ნაკლებობას (კურსი იგი ჩვენი). კერძო პირების შესახებაც ასევე ითქმის. ისინი კანონის წინაშე არიან თანასწორნი და მოქალაქობრივი თანასწორობა არის დიდი „თეორიული“ პრინციპი, მთავრებული უკრბობის ცივილიზაციის მიერ. მართლაც, უკუღას თანასწორად არ შეუძლია თავის უფლებით ისარგებლოს. ამგვარადვე დიდ სახელმწიფოებს უფელთვის მეტი შეძლება აქვსთ ისარგებლენ თავიანთი უფლებებით და გაიყვანონ ივინი, ვიდრე პატარა და სუსტ სახელმწიფოებს; მაგრამ აქედან მანც ის არ გამოდის, რომ პირველთ შეუძლიანთ უთანასწორულთ კანონი დაუწერონ.“

პასკვალე ფიორე დიდ მნიშვნელობას აწერს სახელმწიფოთა იურიდიულ თანასწორობას და ამბობს: „თავისუფელი და დამოუკიდებელი ხალხი არ შეიძლება აბიულდ რომელიმე უფროსი აღიაროს და მის ნებას დაემორჩილოს. ამ თვალ-საზრისით არ არის დიდი და პატარა სახელმწიფოები, და ვიქტორ ჰიუგოს თქმისა არ იუოს, „ხალხის სიდიდე ისე არ განიზომება მცხავრებთა რიცხვით, როგორც კერძო აღამიანის სიდიდე ტანის სიმაღლით“ (Trattato di diritto internazionale pubblico).

ჰოლტენდორფი პირდაპირ და გადაჭრით ამბობს: „ის, ვინც უარ-ჭეოფს დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანასწორობას საერთო საერთაშორისო ორგანიზაციაში, ამით უარ-ჭეოფს თვით საერთაშორისო სამართლის არსებობას“ (Handbuch des Völkerrechts).

პრადიუ-ფოდერესთავის თანასწორობა სახელმწიფოთა აბსოლუტური უფლებასა. იგი ამბობს თავის Traité de droit International public européen et américain: „ეს უფლება არის თან შობილი, როგორც უფლება დამოუკიდებლობისა. ეს არის უფლება პირველ-ყოფილი, აუცვლებელი.“ პრადიუ ამბობს, რომ სხვა და სხვა ავტორთაგან ეს თანასწორობა განხილული იუა—ზოგისაგან როგორც წესი არსებობისა, ზოგისაგან როგორც პრინციპი, ზოგისაგანაც როგორც უფლება. მისი აზრით არა არის ეს თანასწორობა: „უნდა აღვიაროთ, ამბობს იგი, რომ თვითყოფილი სახელმწიფოს უფლებანი ისეთნაირადვე

უნდა იყენებდნენ მატრიცულს, როგორც სხვა რომელიმე სახელმწიფოს, მიუხედავად განსხვავებისა, რომელიც არსებობს ძლიერსა და მეორე ხარისხის განსხვავებითა შორის ხალხსა რუქასზე; თუმცა სახელმწიფოთა შორის, ისე როგორც კერძო შირთა შორის, ბუნებრივი თანასწორობა ან იურიდიული თანასწორობა არ ეთანხმება აუცილებლად ნამდვილს ანუ სოციალურ თანასწორობას. მიუხედავად იმისა, რომ თვითთავს ხალხს აქვს უფლება უფლები, იგი ვერ ახორციელებს ამ უფლებებს ისეთ-ნაირად, როგორც სხვა ხალხები. მართალია, უფლება სახელმწიფო თანასწორია ბუნებრივად და იურიდიულად აბსოლუტური სამართლის თვალთ-საზრისით, მაგრამ უფლება არ არის ძლიერი, გავლენიანი თავისი იდეებითა, უპირატესობის შექმნე თავის ცივილიზაციითა, სპიშარი თვისი ნივთიერი ძალებითა“.

როგორც ფორმულა სახელმწიფოთა თანასწორობის ასეთია: „დამოუკიდებელი სახელმწიფოები, ამბობს იგი, თანასწორნი არიან. დიდი თუ პატარა, სუსტი თუ ძლიერი,—თვითთავსი ძალები არის იმავე სახელით, როგორც სხვა, პირფრეხა საერთაშორისო სამართლისა,—სახელმწიფო. თვითთავსი დამოუკიდებელი სახელმწიფო სარგებლობს სხვებთან თანასწორად იმ უფლებით, რომელიც გამოიწვევს მისი დამოუკიდებლობიდან და მისი საერთაშორისო საზოგადოების წევრობიდან,—სხვებთან—და თანხმად იმ ხელშეკრულებათა, რომელიც მას აქვს სხვა სახელმწიფოებთან დადებული“. „უფლებრივი თანასწორობა, ამბობს იგი აგრეთვე, არ არის წინააღმდეგი სხვა და სხვა ნამდვილ უთანასწორობისა. სახელმწიფოთა შორის ისე, როგორც კერძო ადამიანთა შორის, არსებობენ ნამდვილად და აუცილებლად უთანასწორობანი მდგომარეობისა, გავლენისა, ძალისა და სიმდიდრისა. ერთა ჩუმი თუ შეკრებულ შთანხმება მათ იგულისხმებს და აკანონებს“. . როგორც თავის აგრეთვე სახელმწიფოთა თანასწორობა არის აუცილებელი შედეგი სახელმწიფოთა დამოუკიდებლობისა:

„დამოუკიდებელი სახელმწიფოები უკვლანი თანასწორად სუვერენები არიან,—ამბობს იგი; არავითარი ძალა არ არის მათ ზევიით; არც ერთი არა სდგას სხვაზე უფრო მაღლა“.

ბევრნი არიან ისეთი მცენიერებიც, რომელნიც უარს ჰყოფენ სახელმწიფოთა შორის არსებულ თანასწორობას, და სამართლიანადაც. ასეთია მაგალითად ღორი-მერი, რომლისთვისაც სახელმწიფოთა შორის თანასწორობა ისეთივე აუცილებელია, როგორც პირფრეხათა შორის თანასწორობა. ეს სრული ჭეშმარიტება იმ მხრით, რომ თანამედროვე ცივილიზაციაში არ არსებობს არავითარი თანასწორობა დიდსა და პატარას, ძლიერსა და სუსტს სახელმწიფოთა შორის, მაგრამ, როგორც შენიშნეს, აქ თვითთავსი თანასწორობაზე არის ღაზარაჯი, პრინციპ-

ზედ, უფლებრივი თანასწორობაზე, და ასეთი თანასწორობა რომ არსებობს ინტერნაციონალურს იდეაში, საერთაშორისო სამართლის მცენიერებაში მაინც,—ეს უეჭველი ფაქტია. ხოლო რამდენად ვითარდება თვით საერთაშორისო სამართალი და აწესრიგებს საზოგადოებათა შორის განწევრილებათა, უფრო და უფრო ხშირად ერევა საერთაშორისო საქმეებში, მათ უფრო ხორციელდება კონკრეტულად იდეალი თანასწორობისა.

მართალია ამ პრინციპის წინააღმდეგი უფუფუფი იყო პოლიტიკა, უფუფუფის დიდი სახელმწიფო სტრუქტურა და ხელმე პატარაზე ჩაუყვანდა და მთ უფლებათა არა თუ თანასწორობა დეარებისა, არამედ კიდევაც ჩამოერთმია სრულიად. მაგრამ არც ამ უკანასკნელთ ეძინათ ხელმე და უფუფუფის დიდი დესპოტიკის იერიშს წინ-უსვდებოდა ხელმე მცირეთა და სუსტთა კავშირი. ეს კავშირი დახვეწილად ხელმე უკან დიდ დესპოტიკსა და უფუფუფ ასეთ აქტს მოჰყვებოდა ხელმე ადარება დიდსა და პატარის თანასწორობისა.

ხან სუსტები შეერთებული ძალით უსწორდებოდნენ ძლიერსა, ხან ერთმანეთის ძალებს განსწორებდნენ ხელმე სახელმწიფოები, რომ მიტანალებობას და ერთის სიძლიერეს არ დაერგვია საერთო მიზიდობიანობა ასეთნაირად იბადებოდა ცნება ექვილიბრიუმისა, რომელიც ერთის დესპოტიკისთან შედარებით ნაბიჯი იყო თანასწორობისაკენ აქ მოხდა, მაგალითად, იტალიაში, როცა ხუთმა სახელმწიფომ—ფლორენციამ, ნეპოლმა, მილანმა, რომმა და ვენეციამ მოაწვეეს ექვილიბრიუმი მე. XVI საუკუნის დასაწყისში. ასე იყო, როცა სახელმწიფოთა შორის მთელი ქვეყნის დაყოფა პატარ-პატარა ნაწილებად და მათზე უკვლად ბატონობა, და შეერთებული ევროპა ამიტომ გამოვიდა მის წინააღმდეგ თანასწორობისა და ექვილიბრიუმის სახელით ასევე იყო, როცა საერთო ერთ ეს ტერიტორია, ე. ი. რუსეთი, ინგლისი, პრუსია და ავსტრია და შემდეგ პრუსია—საფრანგეთის მიმართით, — და კერძოდ იმისთვის — განდენ საშინელ რეპრესიურ ძალად მთელი ევროპისთვის და მისი ერებისთვის; — და ამიტომაც მთელი ევროპის ერები აღსდგენ თანასწორობისთვის და იბრძოდენ მთელი მცენიერებულ საუკუნის განმავლობაში. ამ ბრძოლიდან ერთი დიდი სახელმწიფოც კი გამოვიდა, — იტალია, — რომელიც დიდ სახელმწიფოთა რიცხვში შევიდა და პრუსიის ექსტრემად გადაქცა. ასეა დღესვე,—მიუხედავად თანასწორობის პრინციპიალურად ადარებისა, — როცა დანარჩენი ერები იბრძვიან სწორედ ამ საერთაშორისო სამართლის წინაშე სწორ უფლებიანობის მოპოებისთვის.

მაგრამ სწორედ აქ იხილეს თავს ერთი სუსტი მხარე თვითთავსი ადარებული თანასწორობისა სახელმწიფოთა შორის. თვით პრინციპი „ერთა“ თანასწორობა

ბის, სახელმწიფოთა თანასწორობისა სკრთაშორისო სა-
 მართლის წინაშე—დიდებული რამე ზრინციზია, მაგრამ
 უბედურება ის არის, რომ არასოდეს სკრთაშორისო სა-
 მართალი სწორ-უფლებიან წევრად არ იღებს ისეთს ერს,
 რომელიც ფაქტიურად არ არსებობს, როგორც სუვერენი
 სახელმწიფო. ისტორია კი გვჩვენებს რომ ერები სწო-
 რად სახელმწიფოების მონობის-გან განთავისუფლებულან,
 შეუქმნიათ თავიანთი სახელმწიფოები და ისე მიუღია იგინი
 სკრთაშორისო სამართალსა. დღესაც დანარჩენი ერები
 განთავისუფლების გზაზე არიან, და მამასადაჟე ხვალ
 შესაძლებელია სუვერენი სახელმწიფოები დაასრლოს და
 სკრთაშორისო სამართალიც იძულებული იქნება მიიღოს
 იგინი. ზრინციზად კი აღიარებს ეს სკრთაშორისო სა-
 მართალი თანასწორობას სახელმწიფოთა და მათ უფლე-
 ბათა ხელ უსლებლობას, განსაკუთრებით მათ ტერრიტო-
 რიათა ხელ უსლებლობას. მამასადაჟე, რაც დღეს ხელ-
 უსლებული იყო ერთისათვის, იგი ხვალ მისივე მოწინა-
 აღმდეგისათვის დაკანონებულ უფლებად ხდება სკრთა-
 შორისო სამართლის მიერ. გუშინდელი ზოღონეთა, რო-
 მელიც რუსეთის უფლებიან ხელ-უსლებულ სფერაში შე-
 დის, ხვალ აღიარებული იქნება რუსეთის სწორ უფლე-
 ბიან სახელმწიფოდ იმავე სკრთაშორისო სამართლის
 მიერ! — ცხადია აქ რაღაც დიდი წინააღმდეგობაა

და ეს წინააღმდეგობა მკითხველმა იცის, რამაინ
 არის. მართალია არსებობს საზოგადოებათა საზოგადო-
 ება, სახელმწიფოთა საზოგადოება რომლის მომწესრი-
 გებული თანამედროვე სახელმწიფოთა-შორისო სამართა-
 ლია, მაგრამ თანამედროვე სახელმწიფოთა არ არის ბუნებ-
 რავე საზოგადოება, და მამასადაჟე არც ბუნებრივი წვე-
 რი საზოგადოებათა საზოგადოებისა. ასეთ საზოგადოებად
 და ასეთ წევრად სკრთაშორისო საზოგადოებისა შეიძ-
 ლება იყოს მხოლოდ ერი, — და აკი ყოველივე დაშლა
 დიდ იმპერიათა, ყოველივე შემთხვევაზე შემოსენებულ
 წინააღმდეგობისა სკრთაშორისო სამართლის მოქმედე-
 ბაში, ერის უფლებიან მონობისა ღ მისი სკრთაშორისო
 სამართლის წევრად სწორ-უფლებიანად შესვლის ზრინცი-
 სი არ არის?

ერის ბუნებრივი სოციალური ორგანიზმი, და არა
 სახელმწიფო, სადაც შეიძლება მრავალი ერი შედიოდეს,
 და ამხანგ უნდა დაშლას დიდი სახელმწიფოები. მამასადა-
 ჟე იგი უნდა შედიოდეს სკრთაშორისო საზოგადოება-
 ში, როგორც სწორ-უფლებიან წევრი, და მაშინ აღარ
 იქმნება შემოსენებული წინააღმდეგობა უფლებრივ ზრინ-
 ციზის თვით შინაგან არსებაში. ერი, და არა სახელმწიფო
 უნდა იყოს საგანი სკრთაშორისო სამართლისა, — იმ იდე-
 ალურ სკრთაშორისო სამართლისა, რომელმაც უნდა დაი-
 ჭიროს ადგილი თანამედროვე სახელმწიფოთა შორისო
 სამართლისა. ერთა და არა სახელმწიფოთაშორის უნდა
 იყოს გამტაცებელი თანასწორობა, თეორიული მანინც,

რომ შემოსენებულ წინააღმდეგობას ადგილი აღარ
 ქვინდეს. მაშინ სკრთაშორისო სამართალი მართლა
 სკრთაშორისო იქნება და არა სახელმწიფოთაშორისო.
 დღეს კი სახელმწიფოთა, სუბედურად, საგანი სკრთა-
 შორისო სამართლისა. მაგრამ როგორც წინაღ უფელ
 სოციალურ ჯგუფებს, დღესაც სახელმწიფოებსაც კი,
 ამ ცაცალებით უფრო ნაკლებად ბუნებრივ სოციალურ
 ჯგუფებს, აკავშირებს სკრთაშორისო სამართალი და აც-
 ხადებს ზრინციზს მათ შორის თანასწორობისას. შემდეგ
 კი მათ ადგილს უფრო ბუნებრივი სოციალური ორგანიზ-
 მები, სოციალურ ორგანიზმთა ჯგუფები დაიჭერენ, —
 ერები. მაშინ კი ის შემოსენებული წინააღმდეგობა
 სკრთაშორისო სამართლისა რაც უფრო სშირად გან-
 მორდება, მით უფრო მონობის თანამედროვე სა-
 სიათს სკრთაშორისო სამართლისას, სანამ ამ სამარ-
 თლის საგანს მარტო ერები არ შეადგენენ გამოუკ-
 ლისად. მაშინ აქვს სრული უფლება ილაშქროს ერთა
 სწორ უფლებიანობაზე საზოგადოებათა საზოგადოებაში.
 მაშინ თვით სამართალიც განწმენდილი და იდეალური
 იქნება, აღარ იქნება მარტო თეორიული თანასწორობა,
 არამედ პრაქტიკულიც სამართლის წინაშე.

ყოველ შემთხვევაში დღესაც თვით სამართალი არა-
 იფერ შუაშია. იგი აწესრიგებს იმ საგანთა შორის გან-
 წეობილებას, რომლებიც აქვს. მიეტოთ მას სხვა საგანნი, —
 სხვებს მოაწესრიგებს თანამედროვე სახელმწიფოთა ნაც-
 ლად. საგანნი თვით აძლევენ თავიანთ თავს სკრთაშორი-
 სო სამართალს მოსაწესრიგებლად, და სამართალიც ყო-
 ველთვის ასრულებს თავის მოვალეობას.

ამას გარდა თვით მეტნიერებამე მიაქციეს ყურად-
 ლება სკრთაშორისო სამართლის დღევანდელ საგანს და
 დავაც აქვს, — ერი უნდა იყოს ეს საგანი თუ სახელ-
 მწიფო. აქ უკვე ერის ცნება იჭერს სახელმწიფოს ცნე-
 ბის ალგუს სკრთაშორისო სამართალში და შემდეგ წე-
 რილში გავანთოთ მკითხველებს მეტნიერთა აზრი ამ სა-
 კითხის შესახებ.

Báton.

ქართულ სამართლის ისტორია.

პირველი ნაწილი (VIII--XII) ს.

თავი I.

ქართული სამართლის წყაროები.

საკუთრივ ვახტანგის კანონები ნამდვილი სამართლო წიგნია და იქ მხოლოდ ის არის, რაც მართლმსაჯულებას შეეხება: მაკალითად, შესავალს მისდევს „კარი თეთრის განრიგებისა“, „კარი გაყრისა და ერთმანერთის დაშორებისა, თუ ვით უნდა“, „კარი პირველი ვალისა თუ როგორ აიღების“, „ამანათისთვის“, „კარი ქურდობისა და სამართალი მისი“, „კარი ნასყიდობისა“, „გაცვლილობისა“, „თუ ვითარ ხამს დაწერა განაჩენისა“ (ibid. 400, 416, 420, 425, 426, 428, 429, 437); კანონებიც შინაარსის მიხედვით არის დალაგებული. საზოგადოდ ვახტანგმა ერთი საყურადღებო ცვლილება შემოიღო და საქართველოს სამართლის განვითარება თვალსაჩინოდ დაწინაურა. სასამართლო წიგნის შედგენის გარდა მან შექმნა სახელმწიფო მართვა-გამგეობის წესრიგისა და კანონების წიგნი, რომელსაც „დასტურლამალი“ ჰქვია. ვახტანგი წინასიტყვაობაში აცხადებს: „ვიგულისმოდგინეთ წესი და განგება სამეფოსა დარბაზობისა, განუჩინეთ და განვუწესეთ წიგნითა ამით, რათა ყოველნი ხელისუფალნი და მომქმედნი დარბაზის რიგისნი ესრეთ იქცეოდნენ და განაგებდნენ თვსთვსნი მოხელენი საკელთათა თვსთა, და წესითა და შემსგავსებითა იქცეოდნენ... ჰსჯულსდებასა სახელმწიფოთასა ეგნენ უცუალებლად, ღ ნურავინმცა მკადრე იქმნებთან ბრძანებულისა რიგისა ამის შეცუალებით სლვისა“ (პეტრე უმიკაშვილის რედაქტორობით გამოც. დასტურლამალი მეფის ვახტანგ მეექვსისა, თბილისი 1886 წ. გვ. 3) მაშასადამე „დასტურლამალში“ მხოლოდ სახელმწიფო მართვა-გამგეობის „წესი და რიგი“ (ibid 4) განჩენილი: მეფის დარბაზობის რიგი, ყველა მოხელეების უფლება, მოვალეობა და სარკო, სახელმწიფო შემოსავალ-გასავლის შესახები დებულება, გადასახადების რაოდენობის განსაზღვრა და აკრეფის წესი და სხვა და სხვა; ერთი სიტყვით ყველაფერი, რაც-კი სახელმწიფო სამართალს ეკუთვნის. ამგვარად ვახტანგმა მართლმსაჯულება და მართვა-გამგეობა ერთიერთმანერთისაგან განსაზღვრა და სახელმწიფო სა-

მართალსაც დასტურლამალის შექმნით მტკიცე საფუძველი დაუდგა; ამიერიტგან სახელმწიფო მართვა-გამგეობის გარკვეული წეს-რიგი იყო დამყარებული და მისი რყევა ღ დაზღვევა ისე ადვილი აღარ იქნებოდა, თუმკა თვით ვახტანგის „დასტურლამალი“ დანა სჩნს, რომ დასტურლამალს ზოგიერიი ნაწილი „პირველ მეფის გიორგისაგან განწესებული“ ყოფილა და ვახტანგს მხოლოდ განუახლებია (ibid. გვ. 109), ზოგი კიდევ უფრო ადრეც ყოფილა დაწესებული; არსებობდა მაგ. „ძველიდგან და აწ მეფე გიორგისაგან დამტკიცებული“ საბუთები (ibid. 128, 129), მაგრამ უმთავრესი ღვაწლი ვახტანგ მე-VI-ეს მიუძღვის. დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის დროს, როგორც სჩანს, დასტურლამალისთანა წიგნი, სადაც დარბაზობის და სხვა სახელმწიფო გამგეობის შესახებ ცნობები ყოფილა მოთავსებული, უეჭველია უნდა ყოფილიყო, მაგრამ, როგორც მრავალი სხვა საბუთებიც, შემდეგ აღბად დაკარგულა; როგორც სჩანს ე. თაყაიშვილის მიერ ნაპოვნი სახელმწიფო კარის „გარიგება“ც ვახტანგის დროს დაკარგული ყოფილა; ვახტანგის დროს მხოლოდ ზოგიერთ სახელმწიფო მართვა-გამგეობის დარგის შესახებ არსებობდა გორგი მეფის დასტურლამალი. რაკი სიტყვა „დასტურლამალი“ არაბულ-სპარსული სიტყვაა, შეიძლება გვეფიქრნა, რომ თვით ეს ვახტანგის წიგნიც სპარსულ ამგვარისავე თხზულების მიბაძვითა ყოფილიყოს შედგენილი, მაგრამ სპარსულად აწნაირი ნაწარმოები არ არსებობს, მხოლოდ ერთს სპარსელს მე-XIX-ე საუკუნის ისტორიკოსს თავის წიგნის ბოლოს სპარსეთის ყველა მოხელეთა ნუსხა აქვს დართული, მაგრამ ვახტანგის დასტურლამალსა და იმ ნუსხის შორის დიდი მზღვარი ძვეს. რომ ვახტანგის წიგნი მისი ნაწარმოებია, ეს თვით შინაარსითაც მტკიცდება; იქ ნამდვილი ქართული სხვა და სხვა მართვა-გამგეობის შესახები საბუთებია შეკრებილი და რიგზე დალაგებული, მაგალითად: „მდივანბეგობის წესი და რიგი“, რომლის შესახებაც ვახტანგი ამბობს, „მოკითხული ვქენით და ამ წესითა ყოფილიყო გარიგებული და ახლაც ამ წესით გვიბოძებია“ (ibid. 56) ერასტი ორბელიშვილის სახელობაზე დაწერილი საბუთია „მშენების სარგოსათვის“ (ibid. 49), ვაზირის სარგოსათვის (ib. 32), „მოქაულთ ხუცესების სარგოსათვის“ (ib. 16) და სხვა მრავალი. სამწუხაროდ აქ ვერ შევხვებით და ადვილი ნებას არ გვაძლევს ვრცლად გამოვარკვიოთ, თუ როგორ შესდგა თანდათან „დასტურლამალი“; საკიროა მხოლოდ აღვნიშნოთ, რომ „დასტურლამალი“ ძვირფასს საუცხოვო ცნობებს

გვამღვეს სამეფოს წესწყობილების ყოველ მხრის შესახებ, ისეთი მასალებს, რომლის პოვნა სხვაგან არსად არ შეიძლება; ეს წიგნი ჩვენ სამართლის ისტორიისა და ეკონომიურ მდგომარეობის შესწავლისათვის დაუფასებელი განძია „დასტურლამალი“, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ამ ძეგლის გამომცემელი პეტრე უმიკაშვილი, 1704—11 წლებში უნდა იყოს დაწერილი (ibid. 11); იგი საუცხოვოდ არის გამოკვეთილი სამ დედანით და ზედაც ჩინებული ლექსიკონი აქვს დართული. ამგვარად ვახტანგმა შექმნა ჩვენში ცალკე, მტკიცე სახელმწიფო სამართალი; მაგრამ ამაზე არ შეჩერებულა მისი შემოქმედებითი მოღვაწეობა ქართულ სამართლის ასპარეზზე. საქართველოში სასოფლო პოლიტიკის მოვალეობა, ქურდების დაქვრა და დაკარგულის აღმოჩენა მე-XVI—XVII-ე საუკუნეების ბერებს ებარათ; რაკი ეს მოვალეობა სამართლის ისეთი დარგი იყო, რომ სახელმწიფოსაცა და მართლმსაჯულებასაც ეხებოდა და ამის გამო საქმე შეიძლება არ ეუღლიყო, ამიტომ ვახტანგ მე-VI-ემ ეს დარგი გამოაცალკევა და განსაკუთრებულ „სწევისთავო სამართლის წიგნის“ შედგენა დააბირა; დაულაღავი მეფე ბრძანებს: „კეის თავმა როგორც ისამართლონ იმის სამართლის წიგნს მივცემთ, ისრე მოიქცენ“ (დასტურლამალი, ibid. 100). სამწუხაროდ მასალებიდან არა სჩანს, დასკალდა ვახტანგს თავის განზრახვის აღსრულება თუ არა? ცხადია, რომ ცალკე სახევისთავო სამართლის დაწესებით ვახტანგი ქართულ საპოლიტიკო სამართალს შექმნიდა.

ერეკლე მეფის დროს ახალი საზოგადო სასამართლო წიგნები არა შეუდგენიათ რა, მხოლოდ რამდენიმე სახელმწიფო გამგეობისა და წეს-რიგის შესახებ ცალკე კანონები და ერთი პატარა ადგილობრივი სასამართლო წიგნი იყო გამოკვეთებული: 1765 წელს მეფე ერეკლეს, საქართველოს კათოლიკოზისა და ეპისკოპოსთა, დარბაზის ერთა და ყოველთა ჩინებულთა განჩინება იყო დადებული, რომ ტყვეობიდან დაბრუნებული გლეხები ყმობისაგან განთავისუფლებულები უნდა ყოფილიყვნენ; სამწუხაროდ ჯერჯერობით ამ განჩინების ქართული დედანი გამოკვეთებული არ არის, დაბეჭდილია მხოლოდ რუსული თარგმანი (Д. Пурцеладзе. Груз. крест. грам. გვ. 17); 1774 წელს, 4 იანვარს დადგენილი იყო განაჩენი საქართველოში „მორიგი ლაშქრობის“ დაწესების შესახებ; განაჩენი დაიწერა „ერეკლე მეორისა საქართველოს მეფისაგან, თანადასწრებით... უფლისწულის გიორგისათა და ყოველად სამღვდელთა საქართვე-

ლოს ეპისკოპოსთა და ბრწყინვალეთა თავადთა და ეკრეთვე ყოელთა კარის მოხელეთაგან და შემდკომთა დარბაზის ერთა და ყოელთა სამღვდელთათა დასთავან და ეგრეთვე ყოელთა საქართუელთა ჩინებულთაგან;“ ეს საყურადღებო განჩინება დაბეჭდილია ე. თაყაიშვილის „საქართველოს სიძველენ“ ში (ტომი I, 187—198). 1782 წელს 14 ოქტომბერს არაგვის საერისთავოს მპყრობელმა ერეკლე მეფის ძემ ვახტანგმა თავის „ძმის ბატონიშვილის ლეონისაგან მთებში დადებული განჩინება ხელმეორედ“ განაახლა და რამდენიმე თავის მიერ განწესებულებიც თან ჩაუბითო. ეს არაგვის საერისთავოს განჩინება ბარისა და მთიურთა ადგილთა არაგვის ხეობის სასამართლო წიგნია; ეს საყურადღებო ძეგლიც ე. თაყაიშვილმა გამოსცა (იხ „საქართველოს სიძველენი, ტომი I, გვ. 203—208). საკვირველი ის არის, რომ არც ალა-მაჰმად ხანის საშინელმა შემოსევამ და ქვეყნის აოხრებამ გაუტეხათ მაშინდელ მოღვაწეებს გული, თვით მთავრობის ზოგიერთი წრეები გრძნობდნენ, რომ დაერდომილ სამშობლოს აღდგენისათვის საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების შეცვლა იყო საჭირო; საქართველოს აღდგენის საშუალების გამონახვაზე გიორგი მე-XIII-ის ძეს იოანე ბატონიშვილსაც ბევრი უფიქრია და 1799 წელს ვრცელი მოხსენება დაუწერია, რომელშიაც დაწერილებით ჩამოთვლილია, თუ რადარა ცვლილება იყო იმის აზრით აუცილებლად საჭირო საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში; „სხტა და სხტა გუბრმან ცუღლებამან კანონთამან, უთანკმობამან და უწესობამან მართებლობისამან მოიყრანეს თითქმის სრულიად საქართულოჲსა ერნი განწირულებასა შინა და ამა გარემობებასა შინა აღყრანებულ იქმენ, მოახსენებს იოანე ბატონიშვილი გიორგი მე-XIII-ეს, საყდარსა წინაპართა შენთასა და ჰსჭურეტ ყოელსა ამას უწესოებასა და წარუმართებლობასა საქმისასა და, უკეთუ ღონესა არა რაჲსამე მოიპოვებთ, ესე უბედურებაჲ იქმნების განგრძელებულ; მოქრისტიანულისა და ერდგულურისა გულითა, ვითარცა მშობელისა მიწისა ჩტუნისა ერთმამულეთათვის, ეგრეთვე უმაღლესობისა თქტუნისათვის შევედ ესე გუარსა კადნიერებასა და ესე ღონეჲ, რომელიცა იქმნების სარგებლოვანი და არცა სამძიმო ერთათვის, აჲა მოვისხენენ რაოდენიმე მუხლნი ჰსჯულსადებელად ქტშეგრდომთა და სქესთა მეფისაძესთასა და სამღვდელთათავადთასა; რომელი, უკეთუ იქმნების სრულყოფა ამისი, ვსასოებ, რათა ამის ძალით იდიდნეთ თქტენცა და სარგებელ ექმნენცა საზოგადოდ მცხოვრებთა საქართულოსა შინა“ო,

დასძენს იოანე თავის „წინადადება“ში (იხ. პეტერ-ბურგის საჯარო სამკობხველოს ხელნაწერი თვით იოანე ბატონიშვილის ბიბლიოთეკიდან № 65, გვ. 1 ა); შესავალის შემდეგ ბატონიშვილი მხედრობისა, შემოსავლისა, ფულისა, მოხელეებისა, სამღვდელთა დიკასტერიისა, ნიშნებისა და სხვანაირი ჯილდოებისა, სკოლებისა და სასწავლებლებისა, მეფისა და წევრთა მეფისათა ჯამაგირის დაწესებისა, მეფისძეთა მემკვიდრეობისა და ბევრ სხვა საგნების შესახებ მსჯელობს. ეს მოხსენება დაწერილია „წელსა 1799, თქსა მაისს 10, ტუილისს,“ და იოანე ბატონიშვილს მეფისათვის წარუდგენია და როგორც თვით ავტორი ამბობს „მათან სიმაღლემ ღმრთაღმი განსვენებულმან მეფემან აღმოთქო და მოიწონა ესე ჰსჯულდება სამოქმედოდ“ო; „გარნა სიკვილიმან მოუსწრაფა“ო, დასძენს ბატონიშვილი; „ჩუცნა შევქმნებუა ესე და მოვაკლდით ყოველსავე“, განაგრძობს იგი; „ვისაც ღთნ მოგეთ და კელმწიფის წყალობით მიემთხჳო, თქუნც განიხილეთ ესე და ნუ მომდგრდებთ; რა ერთხელ დიადება წესი წარმატებაში წავალს; პირველ დაწყება ყოვლისა საქმისა ძნელია და ოდეს გულს მოდგინედ შეუდგება, ასეთი არა არს რა ბუნებისაგან ნაწარმოები, რომელსა ზედა არა ძალედვას შემარუებად ძალსა კაცობრივსა. მე ამაზედ ვსასოებ, რადგან ეკლესიის კანონნი სხუა და სხუა ცუტლებაშია მანც მომდინარეობენ პირველისამებრ; უკეთუ ესეცა დაწესდება, ერთა შორის არღა ჰსცუალებს მომდინარეობასა თვისსა, ვინაჲდგან ერნი საქართველოსანი, ვა არიან მტკიცე სარწმუნოებასა ზედა, ეს სახედვე მტკიცედ დაიცვენენ ჰსჯულღვირუებასა, ვინაჲდგან სდ საზოგადოებისა სასარგებლო არს“ო (ხელნაწერის გვ. 22 ა-ბ); იქვე ივანე ბატონიშვილი საკუთარის სახელით აწერს „იოანე“ ბატონიშვილი. მაშასადამე რუსის მთავრობას რომ საქართველოს სამეფო არ მოესპო, მაშინ ეს მოხსენება განხორციელებული იქნებოდა; ამიტომ ამ საინტერესო ძეგლის შესწავლა აუცილებლად საჭირო, რომ ნათლად წარმოვიდგინოთ, თუ რა ნაყოფის მოტანა შეეძლო ამ მოხსენების განხორციელებას, და გავითვალისწინოთ, რამდენად სწორედა ჰქონდა წარმოდგენილი ავტორს საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობა და გაკრევაბა. მთელი ეს ნაწარმოები დედნიდან გადმოწერილი გვაქვს და ქართულ სამართლის ყველა წყაროების კრებულში ვაპირობთ გამოცემას. ამ საყურადღებო მოხსენების გარდა იმავე დროს იოანე ბატონიშვილის უფროსს ძმას საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრეს დავითსაც შეუდგენია სახელმწიფო მართვა-გამგეობისა და

მართმსაჯულების ცვლილებისათვის ახალი კანონები. შავად დაწერილი ხელნაწერი მისივე შენიშვნებითა და მინაწერებით პეტერბურგის საჯარო სამკობხველოში ინახება და იოანე ბატონიშვილის ბიბლიოთეკას ეკუთვნის (№ 79); თავი აკლია და თუ როდის არის შედგენილი ეს კანონები ხელნაწერში არ არის აღნიშნული, მაგრამ რაკი დავითი თავის თავს „მეფედ და მფლობელად“ უწოდებს, ეტყობა რომ გიორგი XIII-ის სიკვდილის შემდეგ უნდა იყოს შედგენილი, იმ დროს განმავლობაში, როცა ბატონიშვილები ჯერ კიდევ სამშობლოში იმყოფებოდნენ. ხელნაწერში შემდეგი კანონებია: „№ 1 უცხოს ქვეყანათ შემოსულთ წყალობაზედ, სითარსზედ და ბინის მიცემაზედ ღმრთისათ (sic!) და წყალობა ჩვენ და ვით *) მეფე ჰ მოდებელი სრულიად საქართველოსი სხვათა და სხვათა“; ამ სთაურს ზედ მისდევს შესავალი და კანონებად 20 მუხლი; „№ 2 ყოველივე ძველისა და ახლისა დაკრებას კარდაჭრაზედ“, აქაც სთაურს შესავალი მისდევს და 17 მუხლი; „№ 3 კაცის სიკუდილის უკან მისი დოკლათისა და მის ცოდუნიანთ ბინის მიცემაზედ“, შესავალს 83 მუხლი მისდევს; „მანიფესტით № 3 (sic!) კაცი რომე მოკვდეს და მის ობლები დაჩქეს მისი დოკლათისა და ობლების ბინის მიცემაზედ საქართველოს შინა“, შესავალს 41 მუხლი მისდევს; „№ 4 მამის სიკუდილის უკან ვისმეს ობლს თუ ვალი ჩნებდეს და მის დახსნაზედ ვალისკან“, შესავალს 12 მუხლი მისდევს; „მანიფესტით № 4 (sic) მამის უკან რომე ვალი დაჩქეს და შეილებს ედაკობდენ“, შესავალს 9 მუხლი მისდევს (მე-9-ე მუხლი თუმცა გადასწულია); „№ 5 დედის ვალის ქვეშე ჩავარდაზედ და თუ შეილებს ედაკობდენ მასზედ ტარეული“, ვრცელს შესავალს 29 მუხლი მიჰყვება; „მანიფესტით № 5 (sic) დედა რომე ვალქვეშ ჩავარდეს და შეილებს ედაკობდენ“, შესავალს 16 მუხლი მისდევს; „განუყრეთ ძმებზედ დოკლათი და ბედდოკლათათვის და მრავალს რიცხვთ უსამართლობაზედ“, გრძელს შესავალს 82 მუხლი მისდევს; „№ 6 მანიფესტით: ყოველთ განუყრელთ ძმათათვის ბაძაშვილებისათვის ბედდოკლათობისა და გაყრის მიზეზებისათვის, მამულის გაფუჭებულისათვის (sic) და ახუსხვაკეთილთ და ბორბოტთ ძმათა შინა რა სამართალთ უნდა მიეცეს“, ვრცელს შესავალს 43 მუხლი მისდევს; „№ 7 სრულიად საქართველოს აღწერაზედ კაცისა და მანდილოსანთ გავა, მოხუცებულთ ერმათამდე და რომლის რიცხვადც უნდა აღწერონ და რიგის ჩამოყარდაზედ“, შესავალს 8 მუხლი მისდევს; „№ 8 რა სარწმუნოების მღუდელი რომე იყოს მათის ვალის აღსრულებაზედ“.

*) მერე ეს სიტყვა წაუშლიათ; ამ სახელს მსდევს ფრჩხილები (), მაგრამ შიგ კი არაფერი სწერია.

შესავალს 12 მუხლი მისდევს: „მანაფესტით „№ 9 სე ნადისა (sic) და სისამართლობის განწესებაზედ და მათ მოვალეობაზედ (sic)“. შესავალს 11-5 მუხლი მისდევს; „უჭაზით ახუ ინსტრუქციით № 10 ზოლიცისა (sic) და ახუ მოვალეობის (sic) მოვალეობა ქალაქებს შინა თუ რა- ვიან უნდა მოაქციეს ქალაქის მოვალეობა (sic) და მისი რა- გის მიტემაზედ“, მოკლე შესავალს 36 მუხლი მისდევს; „№ 11 სამძღურის მოვალეობის მოვალეობაზედ და ახუ რა- რიგით უნდა მოაქციეს“, შესავალს 39 მუხლი მისდევს; ამით თავდება ხელნაწერი; სამწუხაროდ რაჟი იგი უფლად შეიძლება დანარჩენი მოკლეჯიდი იყოს.

ამგვარვე თხზულება სხვა ხელნაწერშიაც მოი- პოვება: სახელდობრ, სამეცნიერო აკადემიის სახიო მუხუმის ხელნაწერშიაც (№ 102 Msc. Geogr.) შენა- ხულია „სამართალი ბატონის შვილის დავითისა“, ორ წილად; პირველი რომელიც ვ? თავისგან შეს- დგება „სრულ იქმნა ოკდომბრის. ე. (5) წელსა. ჩუ. (1800) სამეფოსსა ქალაქსა ტფილისს კელითა ანჩისხატის კანდელაკის მღვდლის გაბრიელისათა. თვითეული თავი მუხლებად არის დაყოფილი და სულ ერთობლივ მუხლების რიცხვი 245 უდრის; როდის არის მეორე ნაწილი დაწერილი არა სჩანს, მხოლოდ სხვა ქალაქზეა (თეთრზე, პირველი ნა- ნაწილი ლურჯზეა) და სხვა უფრო ლამაზი ხელით არის დაწერილი; არც წინასიტყვაობა, არც ბოლო სიტყვაობა ამ ნაწილს არა აქვს; აქა-იქ, განსაკუთ- რებით ბოლოში, თვით დავით ბატონიშვილის საკუ- თარის ხელით დაწერილი კანონები მოიპოვება. პირველ ნაწილს შემდეგი წინასიტყვაობა უძღვის: „შეწვევითა ღმრისათა ჩნ საქართველოს მემკვიდრე და რუსეთის სამხედროს ლენკრალ ლეიტენანტი და კავალერი მეფის ძე დავით წარმოვუდგენთ ერთა ჩქნთა გონებისა ჩემისა ჰსჯასა რლისაცა კარგიერ- რება შემოიტანს შეკავშირებასა ერთასა. ვინადგან უწყიან ყთა თუ ვითარითამე სურვილითა უყოფი- ესთ წინაპართა ჩქნთა სჯულისათვის ერთა კარ- გიერებისადმი მოსაყუანათა. რლთაცა შრომაა არა არს უსარგებლოა მაგრა ცუტლებისა გამო სოფლი- სა და ახუ უფითარებლობსა მწერალთასა იხილვე- ბოდა კელყოფილსა შა მათსა მეტ და ნაკლ ყო- ფობაა. რლისა გამო იყო უთანხმობაა. და დაუ- მოზიხილებლობაა ჰსჯულობა მათ და განწესებათა. ამის გამო იძულებულმან ვჰყავ შრომაა და შევჰსთ- ხნვე შრავალთა პირად პირადთაგან სჯულობა და განწესებათა. რლთაცა აქუნდა ყე მახლობელ დგომამ ბუნებითისა ჰსჯულისა. რა ამით უჩვენო ერთა ჩემი ესე უმწვერვალესი სიყვარული და მო- ვიყვანო იგინი კარგიერებასა შა და მით უღელსა ქქნზე მოზიხილებისასა. და რათა მსაჯულობათაცა

მისცე გზად ქმნად სამართლისა და მიცემად ჰსჯისა: საქართველოს მეფის ძე მემკვიდრე რუსეთის ლენკ- რალ ლეიტენანტი და კავალერი დავით“.

დავით ბატონიშვილის ორივე სასამართლო წიგ- ნი ყურადღებისა და შესწავლის ღირსია: იგი ნათ- ლად დავიანახებს, თუ რა და რა საგნებს აკვირ- დებოდნენ მაშინდელი მმართველი წრეები, რომელი მხარე უფრო საკირბოროტო საქმედ მიაჩნდათ და დაუყოვნებლივ საკიროდა სთვლიდნენ ძირითადი ცვლალემა მოეხდინათ, ან არა და რა ახალი და- წესებულება შემოეღოთ? ჩვენ ვიცით, თუ როგორ დაიწყო რუსის მთავრობამ საქართველოში მოქმე- დება და რას აკეთებდა პირველ ხანებში; მეტად სინტერესო იქნება ეს რუსის მთავრობის ნამოქ- მედარი იმას შევადაროთ, რაც უეჭველია განხორ- ცილებული იქნებოდა, თუ რომ საქართველოს სამეფოს არსებობა ძალმოპროვით არ მოესპოთ. დასასრულ, ქართულ სამართლის ისტორიის შესწავ- ლისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს „ქართველ მეფეების დროინდელთ ჩვეულებებ“, რომელიც ჩაწერილი იყო 1510—15 წლებში; სამწუხაროდ ამ საბუთის ქართული დედანი ჯერ აღმოჩენილი არ არის და მხოლოდ მისი რუსული თარგმანია გამოქვეყნებული (იხ. ფრენკელის გამ. СНОП. ЗАКОН. ПУК. И. ВАРТАНА, დაჯატება, გვ. 35—382).

ამ ჩვენს მიმოხილვაში მხოლოდ სახელმწიფო, საერო სამართლის ძველებზე გვქონდა ლაპარაკი და საეკლესიო კანონებს განგებ არ შევხებივარა; მაგრამ იქაც საკმაო ცნობები მოიპოვება, რომელ- თაც ქართულ სამოქალაქო სამართლისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვსთ სამართლის ისტორიისათვის ძვირფასი ცნობები აგრედვე ქართულ მატანებში და საისტორიო თხზულებებში, განსაკუთრებით-კი წარწერებსა და სიგელ-გუჯრებში არის შესახული. სწორედ დაუფასებელი განძია ეს უკანასკნელი წყარო იმიტომ, რომ იგი მოქმედ სამართლის ვი- თარებას გვისურათებს და პირუთენელს საბუთს წარმოადგენს.

ამ მიმოხილვიდან მგონია ნათლად სჩანს, რომ ქართულ სამართლის ისტორიის შესასწავლად საკმაო მასალები მოიპოვება; საკიროა მხოლოდ შესაფერისი ცოდნა და ამ უხვისა და ძვირფას წყა- როების ბეჯითი და გულდასმითი გამოკვლევა.

ი. ჯავახიშვილი.

პეტერბურგს 1907 წელს 17 მ.ის.